

DEMOKRASİDE ZARURET HALİ

Doç. Dr. Burhan KUZU

I — GELENEKSEL DEMOKRASİ ANLAYIŞININ ZARURET HALİNİ REDDETTİĞİ GÖRÜŞÜNÜN İSABETSİZLİĞİ

Doktrinde bazı yazarlar ve Jurisprudence'ın bir kısmı geleneksel demokrasi anlayışının "Zaruret Hali" kavramını reddettiği ve hiçbir zaman uyuşamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Gerçekten Doktrinde bir kısım yazar demokraside zaruret haline başvurmanın kabulünü kesin olarak reddediyorlar. Bu görüş, demokratik mantık ile zaruret halinin hiç bir şekilde uyuşamayacağı esasına dayanıyor. İhmal edilemeyecek derecede bir kısım doktrin de bu konuda açık ve kesin bir tavır almaktan kaçınıyor.

Anglo-Sakson doktrini demokraside zaruret halinin kabulüne karşı koymada hemen hemen ittifak halinde bulunuyorlar. Bu tutum İngiliz siyasi tarihinde uzun zamandır mevcuttur.¹

Fransız doktrininin büyük bir kısmı, zaruret halinin demokrasinin mantığı ile bağdaşmazlığını, böyle bir durumda Anayasa'nın üstün değerine ve onun dayandığı mantık düzenine ciddi saldırıların olacağı fikrine dayandırıyor.² Bu yazarlara göre, böyle bir davranış siyasî açıdan uzlaştırıcı, hukukî açıdan uzlaşmaz niteliktedir. Bu görüşe göre, şayet bir devlet demokrasiyi kabul etmişse o mmelekette zaruret hali kabul edilemez; demokrasi yoksa zaruret halini kabul edebilir. Belki orada zaruret hali yumuşatılarak uygulanacak, fakat bu durumda bile demokrasinin fonksiyonunda bir kesinti yapılmış olacaktır.³

¹ CAMUS, G., L'Etat de Nécessité En Démocratie, Paris 1965, s. 45.

² BATTELLI, M., Les Pleins Pouvoirs En Suisse, RDP, 1950, s. 143.; VLACHOS, G., Les Décrets Législatifs et La Loi formelle En Droit Constitutionnel Hellénique, RDP, 1960, s. 242.; TRENTIN, S., Les Transformations Récentes du Droit Public Italien, 1929, s. 49 not. 2.; JEZE, G., L'exécutif en temps de Guerre, Les Pleins Pouvoirs du Conseil Fédéral Suisse, RDP, 1917, s. 423.

³ ESMIEN, A., Eléments de Droit Constitutionnel Français et Comparé, 8 éd., revue par H. Nézard, Paris, 1928, t. II, s. 90.; BARTHELEMY, J.-DUELZ, P., Traité de Droit Constitutionnel, Paris 1933, s. 244.; JEZE, G., L'exécutif..., s. 417.; CARRE DE MALBERG, R. De., Spinoza et La Théorie Démocratique, RDP, 1959, s. 10.; CALVEZ, J.Y., Démocratie, Pourquoi? RAP, Mai - 1961.

Yine, bu yazarlara göre, zaruret hali demokrasi kavramı ile temelde uyuşmaz. Zira, demokrasi kendisini eĝemenliĝin halkta olduğu rejim olarak gösterir. Hal böyle olunca, halkın eĝemenliĝi kavramından, halkın siyasî kararlara etkin ve eşit bir şekilde katılması sonucu çıkar; zaruret hali ise buna imkân vermez. Halbuki, eşitlik ve hürriyet demokrasinin ruhudur. Eşitlik bilhassa kendini kamu yönetimine katılmada gösterir. Bu nedenle tek kişi eĝemenliĝi üzerine kurulması mümkün değildir. Şu halde, zaruret hali vatandaşların eşit olarak yönetime katılması ilkesi ile bağdaşmaz; çünkü zaruret hali durumunda yetkilerin daima yürütme lehine tek elde toplanması gerçekleşiyor. Oysa, Yürütme Meclise nazaran daha az temsili nitelikte bir organdır.

Öte yandan, kriz durumları için halkın bir yetkilendirmesi yoktur. Halk onu daha çok devletin günlük işlerini yönetmesi amacı ile seçmiştir. Zaruret yetkilerini elinde bulunduran kimse ancak eski bir yetkiye dayanıyor, yoksa özel bir yetkiyi kullanmıyor. Bu da eşitlik ve temsil fikrine zarar verir.

Nihayet, aynı yazarlara göre, kriz durumlarında serbest tartışma kabul edilmez, kamu hürriyetleri zayıflar; zira, kriz durumlarında toplum yararına alınmış olan tedbirlerin etkinliĝi onların gizliliğini ve derhal uygulanmalarını gerekli kılar. Bu durum ise liberal demokrasinin zıddıdır ve anayasal doktrin, demokrasinin mantığı ile taban tabana zıt olan, onunla uzlaşması imkânsız olan böyle bir müesseseyi reddetmelidir.

Doktrin bir kısmı bu şekilde açıkça tavır alırken, bir kısmı da bu konuda suskun görünüyor ve bir tavır takınmaktan kaçınıyor. Bu durum özellikle Fransız doktrininde gözlemlenmektedir. Altmış öncesi yıllara ait eserlerde bu suskunluğu görüyoruz;⁴ bu suskunluğu yorumlamak çok zor.

Öte yandan, marksist yazarların bu konuda suskunluğu daha zor bir problemi ortaya koyuyor. Rusya ve diĝer Halk Cumhuriyetleri'nde durum bu merkezdedir. Sosyalist ülkelerde zaruret hali problemi felsefi, siyasî ve hukukî bakımdan herhangi bir sorun teşkil etmiyor. Zira, bu rejim tamamıyla zaruret halinin uygulamasını teşkil ediyor. Halk Demokrasileri yetkilerin pramidal bir organizasyonunu kabul ediyor. Özellikle Rus tipi modelde, devletin muhtelif organları birbirini takip eden yetki delegasyonları sistemi ile halktan yöneten organa kadar uzanır. O halde, yetki,

⁴ Şu eserlerde zaruret hali müessesesine karşı açık bir tavır alınmaktan kaçınılmıştır; DUVERGER, M. *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, 3. éd., Paris 1955.; LAFFERRIERE, J., *Manuel de Droit Constitutionnel*, 2. éd., Paris 1947.; PINTO, R., *Eléments de Droit Constitutionnel* 2. éd., Lille 1952.; VEDEL, G., *Manuel Elementaire de Droit Constitutionnel*, Paris 1949.

kriz durumlarında kaçınılmaz olan güçlerin merkezîliğine imkân veren durumdan istifade edecek olan çok sınırlı sayıdaki bir grubun elinde bulunmamaktadır.⁵ Komünist Parti bu rejimin motoru durumundadır. Hal böyle olunca, merkezce alınmış kararların derhal ve etkili bir şekilde uygulanmasını temin etmek, çok güçlü merkezî bir idare kurmak yetkisi bu partiye ait bulunmaktadır. İstatistî şartların gerektirdiği tedbirleri almak da yine normal anayasal rejimin verdiği yetkilerle mümkün olabilecektir. İşte, zaruret hali konusunda marksist yazarların suskunluğu, bu açıdan bir ihtiyaç yokluğu ile açıklanabilir; bu nedenle söz konusu rejimlerde, zaruret halinin demokrasinin mantığı ile bağdaşmazlığının açıklanması hususunda doktrinde aksi bir görüş yoktur.⁶

Zaruret hali ile demokrasinin mantığının bağdaşmazlığı konusunda Jurisprudence'da doktrine nazaran daha az çalışma var; fakat, aksine bunların doktrindekine nazaran daha az önemli olduğu söylenemez.

Jurisprudence ve Doktrin bu meseleyi çözmede aynı misyonda değildirler. Doktrin genel ve soyut çalıştığı halde, Jurisprudence daha özel ve somut çalışmak durumundadır. Bu nedenle Jurisprudence'in görüşü belli belirsiz ortaya konulamaz; belli çözüm yollarını göstermek zorundadır. Bu farklılık gösteriyor ki, nicelik itibarıyla doktrine oranla daha geri bir durumda bulunmaktadır; bu durum Jurisprudence'in tutumuna son derece kuvvetli bir inandırıcılık kazandırıyor.

A.B.D.'de zaruret hali konusunda Jurisprudence'in görüşü Avrupa Devletlerine nazaran daha eski bir tarihe dayanır. Milligan kararı ile sorun daha 1866'larda Yüksek Mahkemenin kararı ile ortaya atılmıştır. Milligan bir Hindistan vatandaşı idi; A.B.D.'nin savaş nedeni ile çok karışık bir durumda bulunduğu sırada, bu kişi Deniz Mahkemesi tarafından yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Bu mesele, ferdi hürriyetlerin anayasal garantilerinin çiğnendiği gerekçesi ile ve kriz durumlarında Anayasanın askıya alındığı ileri sürülerek Yüksek Mahkemenin önüne getirilmiştir. Federal Mahkeme, Deniz Kanununun zaruret haline dayanılarak uygulanmasını kesin olarak mahkûm etti. Yüksek Mahkeme, kararında gerekçe olarak söz konusu kanunun sadece Anayasaya aykırı olduğuna değil, aynı zamanda zaruret halinin demokrasinin mantığı ile bağdaşmayacağı esasına da dayanıyordu. Mahkeme bu kararında şöyle diyordu: "A.B.D. Anayasası savaş zamanında da barış zamanında da hem halk için hem yönetenler için temel bir kanundur... Hiç bir düşünce tehlikeli sonuçları gizleyerek, hükümetin zaruret halinde bulunduğu gerekçesi ile anayasal düzenlemelerden herhangi birini askıya almak imkânı

⁵ LAMARQUE, J., La Théorie de La Nécessité et l'Article 16 de La Constitution de 1958, RDP, 1961, s. 553.; CAMUS, G., a.g.e., s. 54.

⁶ CAMUS, G., a.g.e., s. 55.

verilmesini ileri süremez. Böyle bir anlayış doğrudan doğruya anarşiye veya despotizme dönüşür. Zaruret hali üzerine dayanan böyle bir düşünce kabul edilemez".⁷

Yüksek Mahkeme, bir başka kararında "Başkan savaşta barıştakin-den fazla olarak Kongreye ait yetkileri gaspedemez. Kongre de Başkanın yetkilerini gaspedemez. Her ikisi de, halkın hizmetçisidirler; ki bu durum temel kanunda ifade edilmiştir."⁸

A.B.D. Jurisprudence'sı, Yüksek Mahkemenin siyasî pozisyonunun gerilemesine rağmen, yukarıda özetlediğimiz tutumundan 90 yıl sonra bile zaruret halini demokrasi mantığı adına yine mahkûm etti. Gerçekten Yüksek Mahkeme Milligan kararında dayandığı prensipleri 1952'de de uyguladı. Başkan Truman'ın çelik krizi nedeni ile aldığı sert tedbirlere karşı açılmış olan davada da önceki görüşlerini tekrarladı. Başkan Truman, çelik krizi dolayısıyla çelik fabrikalarındaki grevi kaldırmış, bütün çelik sanayinin zilyetliğini ve işletilmesini elinde bulundurduğunu açıklamıştı.⁹

Şunu da belirtelim ki, A.B.D. Jurisprudence'sı bu sert tutumunu I. ve II. Dünya Savaşı boyunca bir müddet devam ettiremedi. Bu duraklama Yüksek Mahkemenin 1864'de başlayan tutumundan vazgeçtiği anlamına gelir mi? Biz öyle düşünmüyoruz; zira, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1952 tarihli kararı, aksine Yüksek Mahkemenin eski tutumunda sebatlı olduğunu gösterir. I. ve II. Dünya Savaşı boyunca Yüksek Mahkemenin sessizliği, 1917 ve 1942 yıllarında Kongrenin çıkardığı bir seri tam yetki kanunları ile Başkana istisnai yetkiler verilmesi ile açıklanabilir.

İngiliz Jurisprudence'sı da demokrasi mantığı ile zaruret halinin uyuşmazlığı sonucuna vardı. İngiliz yargıcının geleneksel olarak demokrasinin gereği ve vatandaş haklarının savunucusu olarak telakki edilmesi, hükümet karşısındaki gücünü arttırıyordu.

1914 savaşı, İngiliz Parlamentosunu da idarî düzenlemeler yapmak konusunda Krala yetkiler veren bir seri tam yetki kanunlarını kabul etmeye zorladı. Fakat İngiliz Mahkemeleri bu yetki kanunlarına dayanılarak yapılan uygulamalarını bir ihtilâlê gidiş olarak nitelendirdi.¹⁰ Doktrinle Jurisprudence'ın bu konuda uyum içinde olmaları, İngiliz geleneğinin bütünleyici bir parçası olan demokrasinin mantığı ile zaruret halinin bağdaşmazlığını ilân ettiklerini gösterir.

⁷ TUNÇ, A., Les Pouvoirs du Président des Etats-Unis et l'Arrêt de La Cour Suprême Relatif La Saisie des Acières, RIDC, 1952, s. 739, not. 2.

⁸ JEZE, G., L'exécutif..., RDP, 1917, s. 418.

⁹ GÜRAN, S., Anayasa Yargısında Yürütmeyi Durdurma, Anayasa Yargısı, Ankara 1986, s. 145-148.

¹⁰ JEZE, G., Les Pleins Pouvoirs en Angleterre, RDP, 1917, s. 573.

Fransız Jurisprudence'sı bu konuda birlik içinde olamamıştır. Adli yargı, kanunların ihlâli ile alınmış olan düzenlemeleri ve ferdî idarî işlemleri verdiği birçok kararında, bu tedbirlerin idarî veya politik yerindediliğine bakmaksızın illegal olarak kabul etmiştir.¹¹

Fakat 1914-1918 savaşı benzeri olmayacak şekilde millî birliği ve sosyal bünyeyi allak bullak etti. İlk defa zaruret hali problemi adli yargıda olduğu gibi idarî yargı karşısında da kendini hissettirdi. Hükümet şartların baskısı karşısında kanun metinlerine ters gelecek şekilde bir yığın tedbir aldı. Bu alınan tedbirlere aykırı davranılması durumunda ilgililere verilecek cezalar bile bu kararnamelerde öngörüldü.

İşte bu düzenlemeler karşısında Cour de Cassation (Fransız Yargıtayı) kesin tavır aldı ve hemen hemen bütün kararlarında şu formüle yer verdi: "Hükümet kararname ile yasama işlemi olan bir düzenlemeyi değiştiremez ve genel bir delegasyon yahut özel bir yetki kanunu ile yetki verilse bile cezaî müeyyideler düzenleyemez."¹²

Fransız Yargıtayı bu kararlarında zaruret hali ile demokrasinin mantığının bağdaşmadığı konusunda açık bir fikir belirtmemiştir. Fakat, yine de, kararların bu fikir üzerine kurulduğunu zimnen anlamak mümkündür.

Consiel d'Etat (Fransız Danıştay) Yargıtayın aksine, Hükümetin kullandığı bu istisnaî yetkileri "Savaş Yetkileri Teorisi" ile açıklamış ve alınan işlemleri iptalden kaçınmıştır. Ona göre, savaş esnasında millî savunmanın tehlikeye girmesi durumunda Hükümetin, devletin devamlılığını temin için aldığı zorunlu tedbirler geçerlidir.¹³

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere yakın tarihe kadar yabancı doktrin ve Jurisprudence zaruret hali ile demokrasi mantığının bağdaşmayacağı görüşünü savunmuşlardır. Ne var ki, I. ve II. Dünya Savaşları nedeni ile ortaya çıkan çok ciddi sosyal ve ekonomik krizin üstesinden gelmek için acil tedbirler almak durumunda kalan hükümetlerin bu tutumu aynı doktrin ve Jurisprudence tarafından başta yadırganmakla beraber, sonraları bir takım teorilerle durum açıklanmaya ve yumuşatılmaya çalışılmıştır. Özellikle savaş sonrası yazılmış olan eserlerde, yazarların za-

¹¹ Bu konuda bkz., PINTO, R., La Protection des Droits de L'homme par les Tribunaux Judiciaires en France, Etudes et Documents, 1949, s. 21.; MIGNON, M., La Pratique des Décrets-Lois, La Doctrine et La Jurisprudence; Paris 1938, s. 17.

¹² Bkz., Cass. Crim., 3 Kasım 1917, S., 1917, I, s. 175, note Roux.; Cass. Crim., 31 Mayıs 1918, GP, 1918, s. 320.; Cass. Crim., 5 Ocak 1917, Bulletin Cassation, 1917, s. 11.

¹³ Conseil d'Etat bu konuda çok sayıda karar vermiştir. Bu kararlardan bazıları için bkz. CE, 2 Haziran 1916, Bois, R., s. 213.; CE, 28 Haziran 1918, Heyries, R., s. 651.; CE, 14 Mayıs 1920, Syndicat Patronal de La Boulangerie de Paris et de Seine, R., s. 499.; CE, 9 Temmuz 1920, Société, "De Centre Electrique", R., s. 681.

ruret hali-demokrasi ilişkisini incelerken kesin bir tavır almaktan kaçınmaları ve işi susarak geçiştirmeye çalışmaları dikkat çekmektedir.

Aslında, doktrin ve Jurisprudence'ın önceleri böyle bir reaksiyon göstermeleri normaldir. Zira, kriz durumunun baş gösterdiği özellikle I. ve II. Dünya Savaşı sırasında Anayasalarda zaruret halinin hukukunu düzenleyen bir Olağanüstü Hal Rejimi mevcut değildi; hadise birden bire çıkagelmiş, durum acil ve etkili kararların alınmasını gerektiriyordu. Bu durum karşısında Hükümetlerin Anayasanın önceden vermediği, görülmemiş istisnaî yetkileri kullanması elbette ki doktrin ve Jurisprudence tarafından alkışlanarak tasvip edilmesi beklenemezdi; nitekim ilgili çevreler gerekli reaksiyonu zamanında göstermişlerdir.

Fakat, savaş sonrası Anayasaların hemen hemen tamamında devletin acze düşebileceği önemli durumlar önceden düşünülerek konulmuş Olağanüstü Hal Rejimine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Bugün için artık zaruret halinde gerekli ciddî ve sert tedbirlerin alınmasının demokrasi mantığına aykırı olduğu pek ileri sürülmemektedir. Aksine, demokrasiyi korumak için bunun zarurî olduğu savunulmaktadır. Bütün mesele bu gibi olağanüstü durumlarda bağımsız yargı organlarının faaliyetlerinin engellenmesinin önlenmesidir.

Şu hususu da belirtelim ki, zaruret halinin demokrasi mantığı ile bağdaşmadığını ileri süren yazarların görüşü belki zaruret hali-Liberal Demokrasi açısından doğrudur; fakat genel anlamda demokrasi fikri ile zaruret halinin bağdaşmayacağı kolayca ileri sürülebilir mi?

II — DEMOKRASİDE ZARURET HALİNE BAŞVURMANIN KAÇINILMAZ KARAKTERİ

1. Demokraside Zaruret Haline Başvurmanın Kaçınılmazlığının Nedenleri

Bir takım haklı gerekçelerle demokrasilerde zaruret halinin kabulüne kesin olarak karşı çıkılabilir. Ne var ki, zaruret halinin kaçınılmaz karakterinin incelenmesi, demokraside kabulünün kaçınılmazlığını da tamamen açıklayacaktır.

Zaruret hali, ters gibi görünürse de, aslında demokrasi mantığında mevcuttur. Bu ters tespit, özellikle demokratik devletin ciddî bir tehlikeye karşı savunmasını temin etmesi gerektiğinde demokratik olmayan devletlere nazaran daha yetersiz kalması ile kendini gösterir.

Bu yetersizliğin önemli bir nedeni, demokratik ülkelerde iç ve dış kriz tehlikesinin başka yerlere nazaran daha fazla olmasıdır. Demokratik

ülke bütün fikirlere, hatta kanunî sınırları içinde kalmak şartı ile kendisine açıkça karşı olan görüşlere bile hoşgörülüdür. Fakat hangi andan itibaren demokrasi bu fikirlerin açıklanmasına kendi kendini reddetmeksizin karşı koyabilecek? İdeal Liberalizm adına çoğu kez kendini korumada geç kalmış olmak riskini taşıyor mu?¹⁴ Demokrasilerin barış severliği milletlerarası alanda onları saldırgan bir savaşa sürükleyemez, fakat onları savunma niteliğinde savaşmaya zorlar. Savaşa susanmış olan otoriter devletler tarafından ortaya çıkarılmış durumlar nedeni ile demokratik devletler de yoldan çıkmak tehlikesine düşerler. Bu durum, demokrasilerin kendilerini müdafaa için yetersiz kaldıkları durumlarda çok daha ciddî olarak kendini hissettirecektir. Uzun vadede çok etkili işlemeye müsait olan müesseseleri, kriz anında devletin korunması için açıkça gerekli olan acil tedbirlerin alınmaması durumunda kendilerini bu yeni şartlara uyduramazlar.¹⁵

Demokrasinin bu yetersizliği gerçekte devletin demokratik niteliğinden ileri gelmiyor mu? Bunu kendi kendimize sormak zorundayız; zira çoğu kez bu durumun görünürde millî egemenlik ve anayasal rejim dışında pozitif, sosyal ve ekonomik şartlardan ileri geldiği sanılır. Gerçekte incelendiğinde görülür ki, "bir devlet ne kadar demokratikse o kadar zaruret haline başvurmak zorunda kalır".¹⁶ Bu nedenle, bir demokrasi ideal olan doğrudan demokrasiye ne kadar yaklaşıyorsa, o kadar çok zaruret haline başvurma riski altında demektir. Şu halde, yarı doğrudan demokrasi temsili demokrasiye nazaran daha çok zaruret haline düşme tehlikesi altında bulunmaktadır. Bunun nedenlerini de kısaca özetleyelim.

A — Saf Temsilî Demokraside Zaruret Haline Başvurma

a) Hukukî Faktörlerin Etkisi

Saf Temsilî Demokraside zaruret haline başvurmanın kaçınılmaz karakteri üzerinde hukukî faktörlerin çok büyük etkisi vardır. Bu durum bizzat müesseselerin temel bir öneme sahip olmalarından ileri geliyor; zira halkın iradesi ancak organlar aracılığı ile kendini gösterebilir. Şu halde, zaruret haline başvurmanın az veya çok kaçınılmaz özelliği, Anayasanın demokratik karakterine ve muhtevasına bağlı olacaktır.

Demokrasi prensibi ile çok uyumlu olan Anayasanın özelliği ve muhtevasından çıkan faktörler zaruret halini kamçılar, devleti zaruret haline

¹⁴ Demokratik Weimer Cumhuriyetinin Nasyonal-Sosyalistler karşısındaki akıbeti bu konuda en güzel örnektir.

¹⁵ 1937-1939 arası Almanya'ya karşı Batı Devletlerinin davranışı böyle bir korkuyu haklı çıkarıyor. Bu konuda bkz. GIRAUD, E., *La Nullité de La Politique Internationale des Grandes Démocraties*, Paris 1919-1939.

¹⁶ CAMUS, G., a.g.e., s. 118.

başvurmak zorunda bırakır. Bu durumun hukukî sebeplerini muhtelif müesseseler açısından ele alalım.

aa) Devletin Yapısı

Her şeyden önce devletin yapısının basit veya mürekkep devlet olması zaruret haline başvurmada etkili olur. Anayasa, devleti tek veya Federal devlet olarak organize edebilir. Federalizm zaruret haline başvurmayı arttıran bir sebep olabilmektedir. Federal Devlet kendini esas itibariyle üye devletlerin yönetime katılması ile karakterize eder. Bu durum krizin artmasına ve devlet gücünün zayıflamasına yol açabilmektedir. Federe Devletlerin kendilerine özgü Anayasa ve kanunların bulunması, yetkilerin tek elde toplanmasını kaçınılmaz kılan hadiselerin kaynağı olabilmektedir. Zira, bu durum Federal Devlet ile Federe Devletler arasında bir uyumsuzluğun her an çıkması tehlikesini taşır. Bu tip bir devlet yapısı devletin korunmasını daha zor kılmaktadır; çünkü yetkilerin kullanımını parçalıyor. Kriz durumunda, Federe Devletler aşılarak Federal Devlette yetkilerin toplanmasına mecbur kalınıyor. Federal Devletin anayasal organları, bilhassa siyasî alanda Federe Devletlere hasredilmiş konuları gaspedebilmektedir. Özellikle kriz anında devletin korunması için kaçınılmaz olduğu durumlarda, yürütme fonksiyonunun otoriter ve hızlı bir şekilde kullanılmasının icap ettiği hallerde bu yetki gasbı hızlanmaktadır. Bu gibi durumlarda, yasama ve yürütme fonksiyonuna, üye devletlerin katılma hakkına saygı gösterme ile devletin korunmasını sağlama arasında bir uyumsuzluk vardır.¹⁷

bb) Devletin Siyasî Rejimi

“Devletin Siyasî Rejimi” de zaruret haline başvurmada etkili olmaktadır. Klasik Anayasa doktrini başlıca üç siyasî rejimin varlığını tanıyor.¹⁸ Başkanlık Rejimi, Parlamenter Rejim ve Meclis Hükümeti Sistemi. Herbiri, kamu güçleri arasında ilişkilerin organizasyonu konusunda demokratik ve aynı zamanda etkili bir çözüm yolu bulduğu iddiasındadır.

Başkanlık Rejimi zaruret haline başvurma tehlikesini en az seviyede tutar. Çünkü, yapısı itibariyle güçlü bir Yürütme Organı ortaya çıkarıyor. Devletin başında böyle güçlü bir Yürütmenin bulunması iç menşeyli krizlerin doğmasına ve gelişmesine engel olabilmektedir. Devlet Başkanında yürütmeye ait yetkiler toplanmış bulunduğundan, kamu düzeninin tehlikeye girmesi durumunda hızlı bir şekilde yeniden kurulması mümkün olabilmektedir. Fakat kuvvetler sert bir şekilde birbirlerinden ayrıldığı

¹⁷ Eu konuda bkz., DURAND, P., *Le Fédéralisme*, AIX 1956, s. 156 vd.

¹⁸ Başka ayrımlar için bkz. RIVERO, J., *Une Nouvelle Classification des Régimes Politiques*, RFSP, 1953, s. 849.

için, bu rejimde ortaya çıkan bir krizin atlatılması çok zor olabilmektedir. Herşeyden önce devletin savunmasının zorunlu kıldığı, yetkilerin tek elde toplanmasını kaçınılmaz kılan şartların ortaya çıkması durumunda Başkanlık Rejiminin temelinde bazı çelişkiler yatmaktadır. Zira, Başkanlık Rejimi kuvvetler arasında bir ihtilafın ortaya çıkması durumunda emniyet subapı ihtiva etmiyor. Bu uyuşmazlık rejimin demokratik karakteri ile bağdaşmayan bir darbeye¹⁹ veya önü alınmaz iç karışıklıklara neden olabilir.

Bu tip bir kuvvetler ayrılığı, Devletin birden bire ortaya çıkan karışıklıklara anında karşılık vermesini güçleştirmektedir. Başkan, yürütmeye ilişkin yetkilerini arttırmak ve güçlendirmek için kriz durumlarında yeni kanunî düzenlemelere ihtiyaç duyabilir. Yasama ile Yürütme Organı arasında doğrudan doğruya bir ortak çalışmanın bulunmaması ve dolayısıyla Parlamentonun bu tedbirleri geç oylaması nedeni ile zorluklar çıkar. Başkan ise, Parlamentonun bu düşmanca tutumu karşısında başka hiçbir aracı kullanamaz.

Başkanlık Rejiminin bu yöndeki eksikliği tam yetki kanunlarının ve buna benzer tedbirlerin alınmasının gerekli olduğu durumlarda daha da ciddi sürüşmeye sebep olmaktadır. Yürütme lehine yasama işlemi niteliğinde düzenlemeler yapmak yetkisini ihtiva eden tam yetkinin verilmesi, rejimin felsefesine ters düşüyor. Parlamento kendisine hasredilmiş olan yetkilerden vazgeçmekte tereddüt gösteriyor; üstelik devrettiği yetkilerin kullanımını kontrol etmek için hiç bir çareye başvuramıyor. Bu nedenle A.B.D. de Kongre kriz durumlarında çok mecbur kalıp Başkana bazı yetkiler verdiği durumlarda alınacak tedbirler üzerinde kendisinin direkt kontrol yetkisinin bulunduğunu veya mahkemelerin denetimine tâbi olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca, Başkana genel bir yetki vermek yerine, özel durumlar için yetki vermeye ve verilen yetkilerin sadece kriz boyunca devam edeceğini hükme bağlamaya özen göstermiştir. Halbuki İngiliz Paramentosunun aynı nitelikteki kriz durumlarında Kabineye hemen hemen sınırsız yetkiler verdiği belirtilmektedir.²⁰

Parlamentar rejime gelince; bu rejim güçlerin ortak çalışmasını sürekli bir şekilde organize ettiği ölçüde zaruret haline başvurmaktan kaçınma imkânı verebiliyor. Bu özelliği Yasama ile Yürütme arasında çıkacak uyuşmazlıkların çözümlenmesini kolaylaştıracaktır. Olağanüstü durumlarda sürekli veya geçici tedbirlerin alınmasında maksimum kolaylığı sağlayacaktır.

¹⁹ Güney Amerika Cumhuriyetlerinde ortaya çıkan ve birbirini takip eden hükümet darbeleri, bu korkunun hiç de hayali olmadığını göstermektedir. A.B.D. bu durumun tek istisnasıdır.

²⁰ TUNÇ, A., a.g.m., s. 740.; CAMUS, G., a.g.e., s. 126.

Güçler arasındaki bu ortak müzakere beraberinde karşılıklı kontrol mekanizmasını da getirmiştir. Bu kontrol sistemi Parlamenter Rejime, ideal demokrası ile uyum içinde olma imkânı sağlamaktadır. Hal böyle olunca, bu karşılıklı kontrol sistemi zaruret haline başvurma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bakanların siyasî sorumluluğu ve fesih yetkisinin kullanılmasında ölüncünün kaçırılması tehlikesi her zaman mevcuttur. Bunların kullanımında ortaya çıkacak anti-demokratik ve anti-parlamenter uygulamalar, bir anayasal organı, devleti korumak için bütün yetkileri kendinde toplamaya mecbur kılabilir. Bakanların sık sık düşürülmesi, kamuoyunu demokrasiye karşı hoşnutsuzluğa sürükleyebilir; keza, haklı veya haksız olarak Parlamentonun feshi veya Parlamenteoya karşı bir güç kullanımı demokrasiye karşı halkın tepkisini tahrik edebilir; ayrıca tahrikçilerin bu durumdan kolayca istifade etmeleri mümkün olur.

Parlamenter Rejimde, sistemin düzgün işlemei ülkeyi zaruret haline başvurmadan tamamen korumaz. Örneğin, görülmemiş bir krizin ani olarak çıkageldiği bir anda Hükümet istifa edebilir veya Parlamento dağılabilir. Rejimi devirmek isteyen fertler veya gruplar bu durumdan maksimum ölçüde istifade edebilirler. Kriz durumlarında bazı bakanların muhtemel istifaları Hükümetin otoritesini azaltmak ve Parlametodaki çoğunluğu parçalamak tehlikesini taşır. Bütün bunlar parlamenter sistemde zaruret haline başvurmayı gerekli kılan sebepleri oluştururlar.

Açıklamalarımızdan anlaşıldığı üzere, Başkanlık Rejimi krizin çıkmasını önemli ölçüde önler, fakat kriz her nasılsa bir kez çıkacak olursa, bu rejim, krizi atlatmakta büyük sıkıntılara düşer. Parlamenter Rejim ise, krizin çıkmasına çok müsaittir, fakat çıkacak krizi çabuk önleyebilir. Zira, güçler arasındaki eşitlik ve denge esasına dayanan yumuşak kuvvetler ayrılığı, Yasama ile Yürütmenin yetki sahalarına karşılıklı olarak müdahale imkânı verir. Bu nedenle özellikle kriz durumlarında, Parlamento, Yürütme Organı'na krizi aşması için gerekli tedbirleri almak imkânı verecektir. Nitekim bugüne kadarki uygulama hep böyle olmuştur.

Meclis Hükümeti Sistemi bakımından durum daha da elverişsizdir. Bu sistemde yürütmenin yetkisiz olduğu kesin olarak belirtilmiştir; Yürütme Organı kendisinin değil, Meclisin politikasını ifa etmek zorundadır. Temsil fikrini tam olarak gerçekleştiren bu sistem zaruret haline düşmeye her zaman hazır durumdadır. Gerçi güçler birliği nedeni ile bir istikrar söz konusu ise de, bu sistemde temsili nitelik ve etkinlik özelliklerinden biri her an tehlikeye düşebilir.

Bir Meclisin bizzat kendi politikasını kullanabilmesine yetenekli olması çok seyrek; bu nedenle başka bir organla birlikte çalışmak zorunda

kalır. Özellikle kriz durumlarında yetkileri elinde toplayacak bir idareciye ihtiyaç olacaktır. Oysa temsil prensibine saygı, uygulama bakımından bu yetkinin Yürütme Organına verilmesine engeldir. İşte bu anlayış kriz durumlarında çok ciddi sorunları beraberinde getirecektir. Teorik planda bu böyle olmakla beraber, bu rejimde Meclis bir taraftan yüksek bir organ kabul edilirken, diğer taraftan Yürütme Organına özellikle kriz durumlarında yetki vermek zorunda kalınmıştır. Bu nedenle Meclis Hükümeti sisteminde de zaruret haline başvurma kaçınılmaz olmaktadır.

cc) Anayasanın Sert veya Yumuşaklığı

Temsilî Demokraside zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran veya zorlaştıran diğer bir özellik de, o memlekette mevcut olan Anayasanın yumuşak veya sert olmasıdır.

Zaruret haline başvurma Yumuşak Anayasaya sahip ülkelerde minimum seviyede, Sert Anayasaya sahip ülkelerde maksimum seviyede olacaktır. Yumuşak Anayasaya sahip ülkelerde, Meclis, bütün siyasî teşkilâtı değiştirmek yetkisine sahiptir. Bu nedenle kriz durumlarında gerekli ise bütün değişiklikleri alelâde yasama yolu ile yapabilirler; bütün yetkileri Yürütme Organına devredebilirler. Hatta gerekiyorsa, kendilerine ait esaslı yetki ve imtiyazlardan da vazgeçebilirler. Başka çare kalmazsa kriz boyunca niteliği ne olursa olsun —yasama veya malî konular— bütün tedbirlerin kendisi tarafından değil, Hükümet tarafından alınmasını kararlaştırabilir; İngiltere’de olduğu gibi.²¹

Sert Anayasaya sahip olan ülkelerde ise, Anayasa çok açık bir şekilde her bir kamu otoritesinin yetkilerini belirlemiştir. Sadece kurucu iktidar bu yetkileri değiştirebilir. Anayasa, Parlamento dışındaki yetkili organları ve işleri saymışsa, Parlamento bunlara dokunamaz; meğer ki, Anayasa, Parlamento bu konuda yetki verecek şekilde değiştirilmiş olsun. Hatta, Anayasa, Parlamento bazı konuları hasredici bir şekilde vermişse —örneğin kanun yapmak, vergi koymak, ceza ihdas etmek gibi— Parlamento bu yetkileri Yürütme Organına veya başka bir organa devredemez.²²

Barış zamanı için çok makul görünen bu düzenlemeler, kriz durumlarında kamu menfaatlerine ters ve engelleyici bir durum arz etmektedirler.²³

Bir Anayasanın sertliği zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran bir özellik olduğu gibi, tartışılabilir olmakla beraber, bir bakıma Anayasanın demokratik olma özelliğini kuvvetlendirici bir nitelik olarak kabul edil-

²¹ JEZE, G., L'exécutif..., RDP, 1917, s. 11-12.

²² İbid.

²³ İbid.

miştir.²⁴ Bu görüşe göre, sertlik, devletin demokratik olma özelliğinin devamını sağlayan bir garanti olarak kendini göstermekte ve Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı prensibine uymaktadır. Hal böyle olunca, sert Anayasa, demokrasilerde kaçınılmaz olan zaruret haline başvurmayı daha da arttıran bir özellik taşımaktadır.

Sert Anayasa, herşeyden önce bu sertliği sağlamak için çok değişik prosedürler öngörmüştür. Yasama Organının kanun yapması büyük merasime tâbidir. Teklif bakımından, görüşülmesi ve kabulü açısından uyulması gereken prosedür vardır. Halbuki, devletin ciddi bir tehlikeye maruz kalması durumunda, devletin korunmasını sağlamak için kolay ve hızlı bir şekilde karar alınması için, Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi veya yeni düzenlemeler yapılması icap edebilir. Oysa, Anayasa böyle bir değişikliğin teklifi, görüşülmesi ve kabulü için muhtelif süreler ve değişik nisaplar öngörmüştür.

Bazı Anayasalar daha da ileri giderek, bir Anayasa değişikliği için belli sürenin geçmesi, referanduma gitme veya seçim yaparak yeni gelecek Meclise bu değişiklikleri yaptırma gibi özel şartlar ihtiva etmektedirler. Hatta bazı Anayasalar Anayasa değiştirme yetkisini Meclise vermekten kaçınmışlardır.²⁵

Gayet açıktır ki, kriz durumlarında gerekli olan düzenlemeleri yapabilmek, bu ağır şartlar karşısında çabuk ve etkili olarak gerçekleşemeyecektir. İşte böyle bir durumda Anayasal organlardan biri, mevcut anayasal düzenlemeleri askıya almak pahasına da olsa, toplumun kurtarılması için gerekli olan acil ve etkili tedbirleri tek başına almak zorunda kalacaktır. Bu gelişmeler karşısında halkın demokrasiye karşı hoşnutsuzlukları artacaktır. Bu durumdan istifade eden belli bir azınlık duruma hakim olabilecektir. Şu halde, sert Anayasada kriz durumları anayasal müesseseleri tehlikeye koyduğu anda, güçlerin tek elde toplanması ihtiyacı kendini hissettirecektir.

Yumuşak Anayasa sisteminde bu tehlikeli durum kendisini fazla hissettirmeyecektir. Ne var ki, yumuşak bir Anayasanın sert Anayasaya nazaran daha az demokratik olduğu bazı yazarlarca ileri sürülmüştür.²⁶ Tabii ki bu görüş tartışılabilir.

Anayasa doktrini uzun zamandan beri yumuşak Anayasa sisteminin mevcut olduğu bir ülkede, zaruret haline başvurmanın daha az olacağını

²⁴ CAMUS, G., s. 130.

²⁵ Anayasalardaki bu tip düzenlemelere örnek için bkz., CAMUS, G., a.g.e., s. 131, not, 48-52.

²⁶ İbid., s. 130. Ayrıca bkz. LAFFERRIERE, J., Manuel..., s. 58 vd.

kabul etmiştir.²⁷ Çünkü zaruret haline başvurmaya gerek kalmaksızın, yetkilerin tek elde toplanması gerçekleşebilecektir. Her şeyden önce, yasa yetkisinin ve Anayasayı askıya alma yetkisinin Parlatentonun elinde olduğunu, bu yetkisini kullanırken belli formalitelere bağlı olmadığını görüyoruz. Durum böyle olunca, ciddi bir krizin kendini göstermesi halinde, kamu hürriyetlerini sınırlandırmak veya ortadan kaldırmak yetkisinin Parlatentoya verilmiş olduğu bir sistemde, elbetteki zaruret haline başvurmaktan kaçınma imkânı var demektir.

Bu sistemde, Anayasaya aykırı olmaksızın bir tam yetki kanununun kabulü her zaman mümkündür. Parlatento kriz anında Anayasaya saygı göstermek gibi bir saikle durumun gerektirdiği tedbirleri almaktan çekinmeyecektir. Yumuşak Anayasa, sert Anayasa sisteminde olduğu gibi, kriz anında Yürütme tarafından yetkilerin kendiliğinden tek elde toplanmasına gitmeksizin bu durumu gerçekleştirebilecektir. Nitekim İtalya'da, I. Dünya Savaşı sırasında tam yetki kanunları, yumuşak Anayasa sistemi sayesinde hiç bir pürüz çıkmadan kabul edilmiştir. Özellikle 22 Mayıs 1915 tarihli ve 30 Kasım 1922 tarihli Yetki Kanunları, Hükümete çok geniş düzenleme yetkisi vermişlerdir. Durumun İngiltere'de de farklı olmadığı ileri sürülmektedir.²⁸

Bununla beraber belirtelim ki, Anayasanın yumuşaklık karakterinin zaruret haline başvurmayı tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Yumuşaklık özelliği zaruret haline başvurmayı asgari seviyeye indirebilir, fakat tamamen yok edemez. Bu sistemde de Yürütme Organı, Parlatentoya müracaat etmeye vakit bulamadan aniden ve kendiliğinden hareket etmek zorunda kalabilir veya Parlatento toplanma imkânı bulamayabilir. Böyle bir durumda Yürütme, devletin korunması için gerekli olan acil ve etkili tedbirleri almaktan kaçınabilir. İngiltere'de bu duruma rastlanmamasının sebebini, Anayasanın yumuşaklığı karakterinin ötesinde, yani hukukî olmaktan ziyade siyasi ve demokrasi seviyesinde aramak gerekir.

dd) Çift Meclis Sistemi

Zaruret halinde başvurmayı kamçılaman ve kolaylaştıran bir müesese de "Çift Meclis Sistemi"dir. Zira bu durumda yasama prosedürü yavaş işleyeceğinden, acil ve istisnai durumlarda gerekli ve etkili tedbirleri almak güçleşir; bu durum ise devleti zaruret haline sürükler. Frenleyici bir fonksiyon ifa etmesi için demokratik düşüncelerle ihdas edilmiş olan

²⁷ ESMEIN, A., *Eléments...*, s. 91.; JEZE, G., *L'exécutif...*, s. 11-12.; KAPANİ, M., *Les Pouvoirs Extraordinaires de L'exécutif en temps de Guerre et de Crise Nationale*, Thèse, Genève 1949, s. 20.; CAMUS, G., a.g.e., s. 132.

²⁸ Bu konuda bkz. TAMBARO, I., *Les Décrets-Lois en Italie*, RDP, 1922, s. 584-590; JEZE, *L'exécutif...*, s. 209-268.; ESMEIN, A., *Eléments...*, s. 90 vd.

İkinci Meclis, bazan engeleyici bir rol oynamaktadır. Hele İkinci Mecliste çoğunluk muhalefet partisinin eline geçmişse, bu engelleme daha da artmakta; zaten ağır işleyen yasama prosedürü tıkanmakta ve devletin varlığını kriz anlarında tehdit eder duruma gelebilmektedir. Bu durumdan istifade eden demokratik olmayan güçler, devleti zaafa uğratmakta ve böyle bir duruma düşen devletin korunması için zaruret haline başvurmak kaçınılmaz olmaktadır.

Böylece, Saf Temsilî Demokraside zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran ve kriz anında acil ve etkili tedbirlerin alınmasını zorlaştıran hukukî müesseseleri özetlemiş olduk. Şimdi de aynı sonuca götüren, fakat hukukî olmayan müesseseler üzerinde duralım.

b) Hukuk Dışı Faktörlerin Etkisi

Zaruret haline başvurmanın kaçınılmaz özelliğini etkileyen hukuk dışı faktörler çok çeşitlidir. Bunların herbiri demokratik karaktere sahiptir; fakat aynı zamanda zaruret haline başvurmayı kaçınılmaz kılan müesseselerdir.

aa) Siyasî Partilerin Etkisi

Bu müesseselerin başında Siyasî Partiler gelir. Siyasî partilerin demokratik müesseselerin işlemedeki rolünün önemi bugün herkes tarafından bilinmektedir.²⁹ Sayıları, yapıları, ideolojileri devletin demokratik karakterini kuvvetlendirebilir veya zayıflatabilir. Keza, krizin tehlikesini azaltarak veya artırarak zaruret haline müracaatın kaçınılmaz özelliğini arttırmaları veya azaltırlar. Böylece, demokratik müesseselerin işlemesi ile devletin korunmasını az çok kolay veya zor kılabilirler.

Özellikle siyasî partilerin sayısı ile zaruret haline başvurmanın kaçınılmazlığı arasında neredeyse bir matematik kanunu ilişkisi vardır. Partilerin sayısı arttıkça, zaruret haline başvurma da o ölçüde artacaktır. Öte yandan, ideal demokrasi siyasî partilerin serbest bir şekilde gelişmesini gerektirir. Bu yaklaşım, zaruret haline başvurma ile demokrasi arasındaki bağlantının varlığını açıkça ortaya koyar.

Parti sayısının etkisi nasıl olur?

Partiler arasındaki diyalog, demokratik bir rejimin en bariz kriteridir. Tek parti rejimi zaruret haline başvurma ihtiyacını hemen hemen ta-

²⁹ Siyasî Partilerin Fonksiyonları konusunda bkz. ALDIKAÇTI, O., Les Partis Politiques dans Les Démocraties Modernes, en Particulier en France et en Grande-Bretagne, Thèse, Lausanne 1955.; VEDEL, G., Le Problème des Rapports entre le Législatif et L'exécutif, RFSP, 1958, s. 757.; DUVERGER, M., La Ve République et le Régime Présidentiel, Paris 1961.; DUVERGER, M., Les Partis Politiques, Paris 1964; ÖZBUDUN, E., Siyasî Partiler, 2. bası, Ankara 1977.

mamen ortadan kaldırır. O, seyrek olarak herhangi bir karşı görüşün gelişmesini serbest bırakır; fakat zıt görüşlerin arasındaki bir çatışmadan ortaya çıkacak karışıklıklardan korkmaz. Krizin bütün tehlikelerine karşı anî ve gizli karşılık verir. Zira yönetici tabaka istediği şekilde düşünmek ve hareket etmek yetkisine sahiptir.

“Üstün Parti Rejimi” de hemen hemen tek parti sistemine çok yakındır. Bu sistemde bir parti mutlak çoğunluğu elinde bulundurur; bunun karşısında cılız partiler mevcuttur. Bu sistem, partiler arasında bir ilişkinin mevcut olduğu ölçüde demokratik sayılır. Fakat bu sistem de ideal demokrasiden çok uzaktır. Zira en güçlü parti baskı kurmak tehlikesini taşır. Gücü sayesinde rakiplerini yok etmeye veya etkisiz hale getirmeye meyleder; çoğu kez de bunu şiddet yolu ile yapar. Bu tip parti yapısı genellikle Afrika ülkelerinde mevcuttur.³⁰

Bu tip bir parti sisteminde, karışıklık tehlikesi çok parti sistemine nazaran daha büyüktür. Çünkü küçük partiler meşru zeminde etkisiz kalınca, kuvvet yolu ile egemenlik kurmanın yollarını araştıracaklardır. Fakat yine de zaruret haline başvurmaya pek gerek kalmaz. Zira anayasal organlar doğrudan doğruya veya Anayasada mevcut bir takım müesseseleri işleterek kriz durumunun gerektirdiği acil ve etkili tedbirleri alabilmek için yeterince homojendir.

“İki Parti” sistemine gelince; bu sistemde tek parti çoğunluğu elinde bulunduruyor ise de, karşısında kendi gücüne yakın bir başka parti mevcuttur; pek yakın bir gelecekte bu partinin de çoğunluğu elde etme şansı vardır. İki parti sistemi ayrıca demokratik müesseselerin işlemlerini büyük ölçüde kolaylaştırır.

İki parti sistemi devletin zaruret haline başvurmasını kısmen önler ise de, yine de “Hâkim Parti” sistemine nazaran daha çok zaruret haline başvurur. Ayrıca, etkin ve acil tedbir alması her zaman kolay olmaz; zira karşısında güçlü bir muhalefet partisi vardır ve çoğunluk partisinin güçsüzlüğünden her an istifade etmeye hazır durumdadır. Bu nedenle, kriz durumlarında gerekli olan köklü tedbirler, güçlü muhalefetin karşı çıkması endişesi karşısında belki de alınmayacaktır. Tedbirler alınsa bile, etkili tedbirlerin uygulanması muhalefet partisinin yeterince ciddi direnmesi ile karşılaşabilir.

Fakat, zaruret haline başvurma iki parti sisteminde, “çok parti” sistemine nazaran daha az olacaktır. İki parti sistemi parlamenter çoğunluğun ve Hükümetin yapısının daha homojen olmasını temin eder. Bu durum en tipik şekilde İngiltere’de görülür.

³⁰ LUCHAIRE, F., Les Grandes Tendances de L'évolution Politique en Afrique Noire, RFSP, 1958, s. 578.

Zaruret haline başvurma, çok partili bir sistemde maksimum noktaya erişir. Bir partinin çoğunluğu, iki parti sisteminde olduğu kadar mutlak bir çoğunluk değil, %40-50 gibi bir çoğunluktur.³¹ Bir çok küçük parti mevcuttur; sık sık koalisyonlara gidilir. Bu sistemde, iktidarda da olsa güçlü parti zayıftır. Özellikle kriz durumlarında bu zayıflık kendini iyice hissettirmektedir. Zira bir çok partinin mevcudiyeti iç orijinli karışıklıkları arttıracaktır. Bu çatışma büyüyerek demokratik müesseseleri tehdiye yönelik bir hal alabilir. Şayet bu tedbirleri normal prosedüre saygı göstererek almak isterse, hele bu tedbirlerin alınması Meclisin mevcut çoğunluğunun oyunu gerektiriyorsa, zayıf çoğunluğa dayalı iktidar partisi gerekli tedbirleri acil ve etkili bir şekilde alamayacaktır. İktidar partisi şefi, küçük partilerin desteğine dayanmaksızın devletin korunması için zarurî olan tedbirleri almak zorunda kalacaktır. Yani böyle bir durumda kaçınılmaz olarak zaruret haline başvurulacaktır.

Çok parti sistemi ileri bir seviyede ise, birçok parti mevcuttur. Fakat bunlar arasında iktidara tek başına gelebilecek güçlü bir parti yoktur; oylar iyice bölünmüştür. Sürekli uyuşmazlık tehlikesi, hükümet krizi, Parlamentoda disiplinsizlik, koalisyon hükümetleri gündeme gelir. Hele kriz durumlarında devletin zayıf düşmesi had safhayı bulur. Acil durumun gerekli kıldığı etkili tedbirler zamanında alınamaz. Bu karışıklık zaruret haline başvurmayı kaçınılmaz kılar. Bu tip uygulamalar Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya'da, İtalya'da, Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet dönemlerinde Fransa'da görülmüştür.

Görülüyor ki parti sayısının zaruret haline başvurmada doğrudan bir etkisi vardır. Bu durum gösteriyor ki, zaruret haline başvurma ile demokrasi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır.³²

Siyasî Partilerin sayısı kadar onların yapısı da zaruret hali üzerinde etkilidir. Yani siyasî partilerin disiplinli veya disiplinsiz olmaları³³ zaruret haline başvurmayı etkiler. Gerçi bu durum tek başına zaruret halini kamçılayan bir özellik sayılmaz; diğer etkileyici sebeplerle —ör. parti sayısı gibi— birlikte etkisini gösterir. Fakat özellikle iki partili sistemde, disiplinli partinin iktidarı ele geçirmesi durumunda, aralarında sıkı bir bağlılık olduğu için acil durumlarda tedbir almak daha kolay olacaktır. Disiplinli olmayan partilerin bulunduğu özellikle çok partili sistemde, parti üyeleri arasında tam bir birlik ve tesanüt sağlanamadığından, bazan kriz durumlarında devleti korumak için yetkilerin tek elde toplanması teh-

³¹ DUVERGER, M., *Institution...*, 1960, s. 276 vd. Bu konuda ayrıca bkz. FUSILIER, R., *Les Monarchies Parlementaires*, Paris 1960.

³² CAMUS, G., a.g.e., s. 139.

³³ Parti disiplini konusunda bkz. ÖZBUDUN, E., *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini*, Ankara 1968.

likesi her an vardır. Bu nedenle disiplinli olmayan partilerin bulunduğu yerde zaruret haline başvurma daha sık gözükecektir.³⁴ Fakat, disiplinli olmayan partilerin bulunduğu yerde diğer partilerle işbirliği yapma imkânı bulunduğu kabul edilerek, zaruret haline başvurmadan kriz durumlarının atlatılabileceği de ileri sürülebilir.

Demokrasilerde zaruret haline başvurma üzerinde onların ideolojileri yani demokrasi taraftarı olup olmamaları da etkilidir. Demokrasi taraftarı olan partiler, devletin demokratik özelliği lehine çalıştıkları için gerektiğinde zaruret haline de başvururlar.

İdeolojik partiler genel olarak antidemokratiktir. Zira, ideolojik partiler belli bir görüşü doktrin olarak kabul ederler ve ona karşı gelen görüşleri yaşatmak istemezler. Örneğin Komünist ve Faşist Partiler gibi. Devlet kendini güçlü hissediyorsa, bu tip partilere de hoşgörülü davranır. Böylece demokrasi büyük bir riskin altında demektir. Demokrasi bu tip görüşlere kendi kendisi ile ters düşmemek için yer verir. Fakat demokrasinin tehlikeye girmesi durumunda, demokratik devlet kendine özgü prensipleri ihlâl etmeksizin demokrasiyi koruyamaz. İşte böyle bir anda, demokrasi taraftarı olan iktidar partisi, zaruret haline başvurmak zorunda kalacaktır.³⁵ Aksi takdirde, geçici ve görünürde demokrasi prensibine sahip çıkan ideoloji partileri iktidara gelir gelmez demokrasiyi ortadan kaldırdıkları gibi, kriz durumlarında zaruret haline başvurmadan sert tedbirleri rahatlıkla alabileceklerdir.³⁶

Şu halde, ideolojik olmayan partilerin bulunması zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran bir durum olmaktadır. Buna karşılık, ideolojik partiler kriz durumlarında —ki krizin çıkması çok nadirdir— zaruret haline başvurmadan bütün yetkileri elinde toplayabilmektedir.

bb) Ekonomik ve Sosyal Alt Yapının Etkisi

Zaruret haline başvurmada etkili olan bir diğer hukuk dışı faktör de "Ekonomik ve Sosyal Alt Yapı"dır. Zaruret hali üzerinde sosyal ve ekonomik müesseselerin etkisini bir kaç satırla açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle biz burada bazı önemli hususları belirtmekle yetineceğiz.

Herşeyden önce, zaruret haline başvurma üzerinde toplumun yapısının etkisi çok büyüktür. Genellikle demokratik toplumlarda zaruret haline başvurma kendini daha çok gösterir. Bu nedenle toplumun eğitim seviyesi, hak ve özgürlüğe olan saygısı ve demokrasi yolunda kaydettiği

³⁴ Ibid., s. 141.

³⁵ ELLUL, J., Propogande et Démocratie, RFSP, 1952, s. 474. Bu konuda ayrıca bkz. DRINANCOURT, J., La Propogande, Nouvelle Force Politique, Paris 1950.

³⁶ CAMUS, G., a.g.e., s. 142-143.

ilerlemeler o toplumda zaruret halinin ortaya çıkıp çıkmamasında etkili olan faktörlerdir. Uygulamada bu durum açıkça gözükmüyor. Gerçekten Anglo-Sakson ülkelerinde (ör. İngiltere’de), Latin Amerika’da, Almanya’da ve Fransa’da zaruret haline başvurma meselesi farklı şekilde olmuştur. Her dört ülke de demokrasi ile yönetildikleri halde, sosyal yapılarının farklılığı nedeni ile zaruret halinin sıklığı ve kapsamı değişik olmuştur.³⁷

Toplumda “Hukukun Üstünlüğü” felsefesinin iyice yerleşmiş olup olmaması da, zaruret hali üzerinde etkili olacaktır. Gerçekten, bir devletin demokratik karakteri ile hukuka bağlılık fikri arasında kesin bir ilişki vardır. Bu nedenle hukuka bağlı devlet, zaruret haline başvurmada bazı hukukî engellerle karşılaşacaktır; fakat neticede zaruret haline başvurmak zorunda kalacaktır. Halbuki hukuka bağlı olmayan bir devlet için zaruret haline başvurma ihtiyacı kolay kolay doğmayacaktır.

Zaruret haline başvurma üzerinde “Ekonomik Gelişmenin” de etkisi büyüktür. Hele günümüzdeki modern devlet anlayışında ekonomik olayların tesiri kaçınılmaz olmuştur. Bir sektörün ekonomik dengesinin bozulması devleti tehdit eder noktaya gelebilmekte ve demokrasinin savunulması amacı, ekonomiyi yönlendiren temel prensipler üzerinde devletin anayasal organlarının el koymasını gerektirmektedir. Ayrıca, demokrasinin karakteri sıkı bir şekilde ekonomik duruma bağlıdır. Gerçek bir siyasi demokrasiyi gerçekleştirmek, ekonomik şartları düzeltmekten geçer. İşte bu durum devletin zaruret haline başvurmamasını kolaylaştıran adeta tahrik eden bir faktör olmaktadır. Devletin ekonomik durumuna göre sorun şu üç halde ele alınabilir:

Evvela gelişmekte olan demokratik bir ülkede zaruret haline başvurma kaçınılmazdır. Demokratik bir devlet sert bir planlama uygulayamaz. Çünkü böyle bir planlama bazı hürriyetleri ortadan kaldırır veya büyük ölçüde sınırlandırır; bu nedenle gelişmekte olan bir ülke yumuşak bir planlamadan öteye geçemez. Halbuki bazen sert bir planlama gelişmekte olan bir ekonominin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlayabilir. İşte bu nedenle, gelişmekte olan bir devlette Hükümet ister istemez bazan zaruret haline başvurmak zorunda kalabilecektir.³⁸

Zaruret haline başvurma “Liberal Ekonomi” sisteminde kendini iyice hissettirmektedir. Bu durum özellikle I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sonrası İngiltere, Fransa ve Almanya’da görülmüştür. Keza 1929’da had safhayı bulan ekonomik kriz A.B.D.’nde de kendisini hissettirmiştir. Bu ortak görünüm bütün bu ülkelerde demokrasinin mevcut olmasındandır.

³⁷ Bu konuda bkz. *Ibid.*, s. 143-147.

³⁸ *Ibid.*, s. 149.

Bilindiği gibi Liberalizm, ekonomik serbestliği öngörür ve ekonominin bozulan dengesini yeniden kuran tâbii kanunların mevcudiyetine inanır. Hatta bu anlayışa göre, ekonomiye müdahale etmek asıl karışıklığı çıkaracak bir faktör olacaktır. Bu nedenle, bu sistemde zaruret haline başvurma yoluna gidilmeyeceği inancı vardır. Zira bu anlayışa göre, bütün ekonomik krizler çaresini kendi içinde taşırlar ve bu durum zaruret haline başvurmaya gerek kalmaksızın demokratik müesseselerin korunmasını sağlamaya kâfi gelecektir. Şu halde bu görüşe göre, zaruret haline başvurmanın temelinde ekonomik yetkilerin tek elde toplanması ihtiyacı hiçbir zaman bulunmayacaktır.

Fakat, hadiseler bu doktrinin eksik yönlerini ortaya çıkardı. Saf kapitalizm yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttu. Liberalizmin ekonomi üzerindeki bu düşüncesi devam ederken bile zaruret haline başvurmak zorunda kalındı. Aniden çıkıp gelen bir kriz gelişmekte olan toplum üzerinde şaşkınlık ve endişe uyandırdı; demokratik rejim tehlikeye girdi. Özellikle 1929'larda ABD ve Avrupa'da bu durum çok bariz bir şekilde görüldü.

Bu kriz yine demokratik yollarla atlatıldı; fakat zaruret haline başvurmanın önüne geçilemedi. Zira, bu sefer de "Sosyalizm" akımı Liberalizmi tehdit etmeye başladı. Dolayısıyla Liberalizm zaruret haline başvurmaktan yine de kurtulamadı.

Nihayet, "Sosyalizm"de zaruret haline başvurma en az seviyededir. Bilindiği gibi bu sistem de ideal demokrasiye erişeceğini iddia eder; fakat Liberalizmin metodları ile değil de, siyasî ve ekonomik eşitliği gerçekleştirmek suretiyle bu işi yapmayı amaçlar.³⁹

Bu tip bir ekonomi anlayışı saf ekonomik menşeyli krizlerin tehlikesini azaltmakta, iç ve dış tehlikelere karşı devletin korunmasını daha kolay yapabilmektedir. Normal dönemde yetkiler yeterince merkezî bir elde toplandığından, zaruret haline başvurmadan büyük ölçüde kurtulunabilir. Fakat yine de bütün ekonomik tedbirler eksiksiz bir şekilde alınamayacağından, sosyalizmde de zaruret halinde başvurmaktan tam olarak kurtulmak mümkün olmayacaktır; devlet düzeninin kurulu bir saat gibi çalışması mümkün değildir.

cc) Baskı Gruplarının Etkisi

Zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran önemli faktörlerden biri de "Baskı Gruplarının" mevcudiyetidir. Demokratik bir toplumda çeşitleri ve sayıları çok fazla olan menfaat ve baskı grupları vardır. Bunları sınıf-

³⁹ Muhtelif düşünce akımları konusunda ilginç açıklamalar için bkz. GÖZE, A., Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul 1982, s. 262 vd.

landırmak çok zordur. Belirtelim ki, baskı gruplarının demokrasilerde varlığı normal kabul edilmelidir; zira bunlar ferdî hürriyetlerin kolektif uzantısı sonucu oluşmuşlardır.⁴⁰ Baskı grupları normal olarak şiddete başvurmadan meşru vasıtaları kullanmak zorundadırlar. Fakat baskı grupları menfaatleri gereği bazan her türlü vasıta ile görüşlerini kabul ettirmeye çalışırlar. Bu durum demokratik devlet için çok büyük tehlike teşkil eder. Baskı grupları sürekli karışıklık çıkarabilirler, yönetime sızabilirler. Genel menfaatin ciddi tehlikede bulunduğu böyle bir durumda, artık demokratik çarelere başvurmanın zamanı değildir; üstelik alınan tedbirler etkisiz ve sonuçsuz kalmak riskini taşır. Böyle bir durumda zaruret haline başvurma tek çözüm yolu olacaktır.

Böylece, Saf Temsilî Demokrasilerde zaruret haline başvurmayı arttıran hukukî ve hukukî olmayan müesseseleri ana hatları ile belirtmiş olduk. Şimdi de Yarı Doğrudan Demokraside aynı meseleyi ele alalım.

B — Yarı Doğrudan Demokraside Zaruret Haline Başvurma

Hemen belirtelim ki, Saf Temsilî Demokrasilerde zaruret haline başvurmada etkili olan hukukî ve hukuk dışı faktörler, Yarı Doğrudan Demokrasilerde de aynı etkiyi gösterirler. Ayrıca Yarı Doğrudan Demokrasilerde zaruret haline başvurmayı kolaylaştıran başka faktörler de mevcuttur.

Bilindiği gibi Yarı Doğrudan Demokrasilerde, önemli problemlere vatandaşlar bizzat karar verebilmekte, hemen hiçbir sorun onların rızası olmaksızın kesin olarak çözülememektedir.⁴¹ Genel olarak ikinci derecede önemli kararların alınması temsilcilere bırakılmaktadır. Bu usulün niteliği ve halka ayrılan önemli yönü nedeniyle bu sistemde zaruret haline başvurma kaçınılmazdır.

Yarı doğrudan demokrasilerden yararlanmak kriz dönemlerinde çok zor, hatta imkânsız olmaktadır. Şartların gerektirdiği acil ve etkili tedbirleri almanın zorluğu karşısında bu usullerin uygulanması çok zaman alır. Ayrıca hadiselerin ciddi tehdidi altında bulunan devlette tahribata neden olabilir. Böyle bir durumda zaruret haline başvurmak gerekmektedir.

Halkın Vetosu, Referandum ve Halkın Kanun Teklifi olarak bilinen Yarı Doğrudan Demokrasi usullerinin herbiri, kendi çapında kriz durumlarında zaruret haline başvurmayı zorunlu kılan şartları oluştururlar.

⁴⁰ Toplantı, Dernek Kurma ve Sendika Kurma Hürriyetleri gibi,

⁴¹ LAFFERRIERE, J., Manuel..., s. 430 vd.; DUVERGER, M., Institutions..., 5. éd., 1960, s. 233.; 6. éd., 1962, s. 229.

Bu usullerin kapsam ve uygulama alanları genişledikçe, zaruret haline başvurma da o ölçüde artacaktır.⁴²

Yarı Doğrudan Demokrasi usulünün uygulandığı demokrasilerin mevcudu azdır. 1793 Fransız Anayasasında, A.B.D., İsviçre ve kısmen de İtalya'da mevcuttur. I. Dünya Savaşından sonra bazı Yarı Doğrudan Demokrasi usulü denemeleri yapılmışsa da, bunlar uygulamaya konulamamıştır.⁴³

Bunlar arasında özellikle 1793 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde Fransa'da⁴⁴ ve İsviçre'de⁴⁵ yarı doğrudan demokrasi usulü nedeni ile kriz durumlarında büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu iki Anayasa uygulama bakımından yarı doğrudan demokrasi usullerine en geniş yeri veriyorlardı. Bu usuller devleti zaman zaman zaruret haline başvurmak zorunda bırakmıştır.

1793 Fransız Anayasasının gerçekleştirmek istediği ideal demokrasiye yakın yarı doğrudan demokrasi usulleri, Robespierre'in ellerinde yetkilerin toplanması ve onun diktatörlüğü ile sonuçlandı.⁴⁶

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, devletin demokratik karakteri arttıkça zaruret haline başvurma da o ölçüde artacaktır.⁴⁷ Bu nedenle Yarı Doğrudan Demokrasi, İdeal Demokrasiye yaklaştığı ölçüde, zaruret hali kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilecektir.⁴⁸ Bununla beraber, şayet hadiseler pek ciddi değilse, yarı doğrudan demokrasi usullerinin Anayasada mevcudiyeti tek başına zaruret haline başvurmayı zorunlu kılmaz.

2. Demokraside Zaruret Haline Başvurmanın Kaçınılmazlığının Sonuçları

A. Demokrasi ile Zaruret Halinin Bağdaştırılması

Açıklamalarımızdan anlaşıldığı üzere, demokrasilerde zaruret hali zaman zaman kendisini gösterecektir. Demokrasi zaruret haline başvurmadan kolay kolay kurtulamaz. Bu durum sıkı sıkıya ve sürekli olarak devletin demokratik karakteri ile bağlantılıdır. Bu yüzden, zaruret hali hu-

⁴² CAMUS, G., a.g.e., s. 156-158.

⁴³ BUPDEAU, G., *Traité de Sciences Politiques*, Paris 1949-1958, t. VI, s. 228 vd.; LAFFERRIER, J., *Manuel...*, s. 447.

⁴⁴ Bu konuda bkz. MAUTDUCHE, P., *Le Gouvernement Révolutionnaire*, Paris 1922; CHAVALLIER, J.J., *La Bataille des Idées Politiques à partir de 1789*, Paris 1960-1961.

⁴⁵ İsviçre'de yarı doğrudan demokrasi usulleri sonunda zaruret haline başvurulması konusunda bkz. HOERNI, R., *L'état de Nécessité en Droit Public Fédéral Suisse*, Genève 1917.; FAVRE, J., *Le Droit de Nécessité de l'Etat*, Lausanne 1937.

⁴⁶ LAFFERRIERE, J., *Manuel...*, s. 102.

⁴⁷ CAMUS, G., a.g.e., s. 153.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 155.

kukun ve hukukçuların inceleme alanına girdi. Zira, demokratik devleti korumak için yetkilerin tek elde toplanmasını kaçınılmaz kılan hadiseler hukukî etkiler ve sonuçlar doğuruyorlar.

Doktrinde ve Jurisprudence'da zaruret hali meselesi ve bu kavramın demokrasi ile bağdaşıp bağdaşmayacağı sorunu yıllarca tartışma konusu oldu. En son durum şudur ki, bütün demokratik devletler zaruret haline başvurmanın kaçınılmaz özelliği karşısında Anayasalarında önceden bir takım tedbirler düşünmüşlerdir .

Yazarlar ve Jurisprudence zaruret halinin kabulünü ve olağanüstü Hal Rejimlerinin Anayasalara girişlerini, demokrasi ile zaruret halinin bağdaştırılması sorununu muhtelif şekillerde ve çeşitli gerekçelerle açıklamaya çalışmışlardır.

B. Anayasada Zaruret Halinin Düzenlenmesi

Zaruret Halinin kaçınılmazlığını kabul eden Jurisprudence'in ve Doktrin'in büyük bir kısmının tutumu, zaruret halinin pozitif bir düzenleme ile önceden belirlenmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. İngiltere dışında Batı Demokrasileri bu müesseseyi pozitif hukuklarının ayrılmaz bir parçası olarak telakki ediyorlar. Zira, zaruret halinin Jurisprudence tarafından kabulü, yazılı Anayasa ile kuvvetlendirilmedikçe daima zayıf kalacaktır. Bu nedenle bugün Afrika ülkelerinde bile, hemen hemen bütün Anayasalar zaruret halini anayasal planda öngörmüşlerdir.⁴⁹

Fakat, Doktrinde bir kısım yazarlar zaruret halinin bir hukuk kuralı olarak, bir Anayasa hükmü olarak pozitif hukukta düzenlenmesinin mümkün olup olamayacağını; mümkün olsa bile bunun ne derece tavsiye ve temenni edilir nitelikte olabileceğini kendi kendilerine soruyorlar.

Geleneksel demokrasi taraftarlarının büyük bir kısmı Anayasada zaruret halinin öngörülmesini faydasız buluyorlar. Bu faydasızlık şu iki şekilde kendini gösteriyor: Bir defa, böyle bir öngörme başarısız kalacaktır; zira öngörülmezlik özelliği zaruret halinin özünde mevcuttur. İkincisi, öngörülse bile etkisiz kalacaktır; zira böyle bir düzenleme uygulanamaz.

Bu görüşe göre, zaruret halinin Anayasada öngörülmesi durumunda, zaruret halinin esaslı bir unsuru olan "mevcut hukukun ihlâli ölçüsünde olması" prensibinin gerçekleşmesi imkânsız olacaktır. Anayasada düzenlenmesi durumunda, Anayasanın hiçbir kuralı tehlikeye karşı koymak imkânı vermiyorsa zaruret hali var olacaktır. Böyle bir metnin Anayasada mevcut olması, kriz anında bütün devlet yetkilerinin tek elde toplanması imkânını verecektir; böyle bir durumda zaruret halinin Anayasada ön-

⁴⁹ LAVROFF, D.G.-PEISER, G., Les Constitutions Africaines, 1961, s. 27-29.

görülmüş olmasının bir anlamı olmayacaktır. Anayasada öngörüldüğü andan itibaren zaruret hali kavramı bütün özelliğini kaybedecektir. Böylece zaruret hali ile sıkıyönetim arasında hiçbir fark kalmayacaktır; birinci durumda bütün anayasal yetkiler, ikinci durumda anayasal yetkilerin bir kısmı tek organın elinde toplanacaktır.⁵⁰

Bir İsviçreli parlamenter olan Chaudet parlamento çalışmaları sırasında şöyle diyordu: "... bir zaruret olabilir fakat zaruret hali olamaz. Zaruret prensibi açık bir şekilde hukuk dışına çıkmak imkânı verir. Mademki, zaruret halinin illegal ve fakat kaçınılmaz olması anayasal metinlerden önce daha kuvvetli olarak onun özünde vardır; o halde onun düzenlenmesini istemek boştur."⁵¹

Yine aynı anlayışa göre, zaruret halinin Anayasada önceden düzenlenmesi demokrasinin geleceği için tehlikelidir. Devletin korunmasını temin etmek için bütün yetkilerin tek bir organda toplanması yetkisini veren böyle bir denetim mevcudiyeti zaruret haline başvurmanın kötüye kullanılması tehlikesini ve yetkilerin kesin olan "kişiselleşmesi" riskini taşır.

Bu tehlikeyi ağırlaştırıcı özellik, Anayasada öngörülmüş olan zaruret halinin, esasen zor kabul edilen "hukukî meşruluk" karinesine bürünmüş görünmesidir. Hal böyle olunca, zaruret halinin düzenli olup olmaması Anayasanın niteliği üzerinde değil, siyasî planda etkisini gösterir. Zaruret halinin Anayasada öngörülmesi zaruret haline başvuracak olan otoritenin hareketini büyük ölçüde kolaylaştırır. Bu düzenleme, böyle bir yetkinin verildiği anayasal organı, devletin korunması için mutlak surette kaçınılmaz gözükmeyen durumlarda bile elindeki yetkiyi kullanmaya teşvik eder ve kamuoyunu onun bu konuda aldığı bütün kararları tasvip etmeye sürükler.

İlk bakışta cazip gibi gözüken böyle bir anlayış elbette kabul edilemez. Şayet bu yorum zaruret halinin salt anlamı üzerine dayansaydı, belki doğru sayılırdı; fakat zaruret halinin anayasal planda düzenlenmesi, zaruret halinin kendisi ile aynı kefeye konulamaz. Zaruret halinin Anayasada düzenlenmesi "çemberi kareye çevirmeye çalışmak"⁵² ile bir tutulamaz.

Zaruret hali demokraside kaçınılmazdır; çünkü öngörülmemiş ve öngörülemeyen nitelikteki olaylar acil ve enerjik tedbirlerin alınmasını gerektirirler. Aniden olay çıkagelebilir ve Devlet tedbirsiz bir vaziyette olabilir, olay birden bire genişleyerek tahmin edilenin çok ötesinde boyutlara ulaşabilir; devlet müdafaa vasıtalarından kısmen de olsa yoksun kala-

⁵⁰ Bu konuda bkz. SCHMITT, C., Die Diktätur, 2. éd., 1928.

⁵¹ Bkz. BATTELLI, M., a.g.e., s. 135.

⁵² CAMUS, G., a.g.e., s. 195.

bilir. Bu durum ya hep böyle devam edecek ya da zaruret hali kaçınılmaz olacaktır.

Bu durum şu ikileme götürür: Ya zaruret hali Anayasada çok açık ve net bir şekilde belirtilecek, yani zaruret halinin şartları ve sonuçları detaylı bir şekilde düzenlenecek; bu halde anayasa koyucunun amaçladığı sınırın kriz durumunda aşılması tehlikesi başgösterebilecek ve neticede öngörülen çerçevenin dışına taşma tehlikesi ortaya çıkacaktır. Ya da, zaruret hali Anayasada bir prensip şeklinde, genel ifadelerle belirlenecek yani zaruret halinin kapsamı, şartları ve sonuçları net bir şekilde belirtilmeyecek; bu ikinci durumda hangi organda yetkilerin ne ölçüde toplanacağı belirtilmemiş olduğundan, herhangi bir organ, herhangi bir siyaset adamı demokratik devletin korunmasını temin etmek için zaruret haline başvurmayı tek çare olarak gördüğünde bütün yetkileri elinde toplayacaktır.

1958 Fransız Anayasası hazırlandığı sırada bu konuyu düzenleyen 16. maddenin (tasarıda 14. madde) tartışılması sırasında, maddenin Anayasada düzenlenmesine karşı çıkan yazarlar "bu çeşit bir düzenleme tamamiyle hayalidir; bu düzenleme öngördüğü hadiseler karşısında mukavva bir surdur. Zira, fırtınada hesap edilen kağıt değil insandır" diyorlardı.⁵³

Bu düşünceyi çok daha açık ve net bir şekilde belirten Berlia da "... açıktır ki, böyle bir düzenleme lüzumsuzdur; 16. madde bize tehlikeli olmaktan ziyade boş görünüyor" diyor.⁵⁴ Bu fikir Vedel tarafından da benimsenmiştir.⁵⁵

Zaruret halinin önceden görülemeyen, umulamayan bir durum içerdiği malumdur. Bu durumun anayasal metinlere girmesini istemek, bu metinlerin günün birinde lafzı itibariyle ihlâl edilmesi tehlikesine atmak demektir. Fakat bu tespit her türlü anayasal öngörünün faydasız olduğunu mu gösterir? Konulacak kurallar ustaca seçilmek şartı ile biz böyle düşünmüyoruz.

Herşeyden önce kriz durumlarının ekseriyeti ortak bazı ana çizgilere sahiptir: Devleti korumak gibi. İşte bu nedenle, böyle bir metnin günün birinde muhtemelen ihlâl edilmesi pahasına da olsa, böyle bir düzenleme Anayasaya konulabilir.⁵⁶

⁵³ SALLERON, L., La Réforme Constitutionnelle, dans La Revue des deux-Mondes, 1er ér. Septembre 1958, s. 12.

⁵⁴ BERLIA, G., Le Président de La République dans La Constitution de 1958, RDP, 1959, s. 82-83.

⁵⁵ VEDEL, G., Cours de Droit Constitutionnelle et Institutions Politiques, 1960-1961, s. 858.

⁵⁶ CAMUS, G., a.g.e., s. 197.

Ayrıca, Anayasada düzenlenmesi bilhassa yararlıdır; zira böyle bir düzenleme zaruret halinin kullanımını kolaylaştırır. Vereceği kararlar ile bütün yetkileri tek başına kullanacak olan organa ve denetim yapacak makama rehberlik eder.

Şu halde, bu tip bir bakış açısı zaruret halinin Anayasada düzenlenmesine karşı söylenebilecek hususları açıklamakta yetersizdir. Zira bu görüşün temel gerekçesi şudur: Madem ki tehlikeli ve faydasızdır; o halde denemek bir şey ifade etmez.

Zaruret halinin Anayasada düzenlenmesinin demokrasinin geleceği için tehlikeli olacağını savunan teze gelince; anayasal bir metnin bu konuda susması veya açık bir yasak koyması, zaruret haline başvurmada çok açık bir düzensizlik arz edecektir. Böyle bir durumda zaruret haline ilişkin düzenlemelerden doğacak sorumluluğu arttırmak, kötüye kullanılmasına karşı bir garanti olarak teklif edilmiştir.⁵⁷ Bu demektir ki, Jandarmadan korkmak usulünün başlamasıdır; Jandarmayı ortadan kaldırma da usulünü kaldırma tehlikesini taşır.⁵⁸

Öte yandan, Anayasada zaruret halinin düzenlenmesi, zaten kişiselleşme eğilimi göstermekte olan iktidarın bu gidişini kuvvetlendirmeye elverişli bir ortam oluşturacağı; zaruret yetkisini kullanacak kişi veya organın davranışının henüz hiç bir sonuç doğurmadan önce meşru kabul edileceği ileri sürülmüştür.

Gerçekten yetkili kişi, yeterince uzun bir süre ve biraz da gözü kapalı olarak bu yetkiyi kullanacaktır; gözü kapalı olarak diyoruz, çünkü, o da neler yapacağını henüz bilememektedir. Vatandaşın zımnî tasvibi, bir kimseye verilmiş şahsî bir güven görünümü veriyor; onun yapacağı işlere verilmiş bir güven söz konusu olmadığı halde, işlemlerine de güven verilmiş demektir; zira, bu işlemleri o yapacaktır. Hele bir de başarı kaydetmesi durumunda, baştaki kanuna aykırı veya meşru olmayan durum onun başarısına bir gölge düşürmeksizin, hatta kalabalıkların coşkusu arasında kahraman olacaktır.

Zaruret halinin Anayasada düzenlenmesinin kötüye kullanılması, hatta kişisel iktidara dönüşmesi tehlikesi tamamiyle de hayalî değildir. İtalya'da ve Fransa'da yaşanmış tecrübeler bu korkunun hiç de realite dışı olmadığını göstermiştir. İleride bu konuya da temas edilecektir.

Uygulamaya bakacak olursak, Anayasalarında zaruret halini düzenleyen devletlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Uzun çalkantılar geçiren devletler bu tip bir müesseseyi Anayasalarına koymak zorunda kalmış-

⁵⁷ ANSON, R., *Loi et Pratiques Constitutionnelles de l'Angleterre*, 1903, t. I, s. 37.

⁵⁸ CAMUS, G., a.g.e., s. 198.

lardır. 1958 Anayasası yapılırken en yetkili ağızlar, bu konuya ilişkin düzenlemelerin Anayasaya girmesini hararetle savunmuştur. General de Gaulle, son otuz yıllık hadiselerden ders alınarak, modern dünyada bütün milletleri bekleyen güçlükler altında yeni Anayasanın Devlet Başkanına millî meşrutiyeti sağlayacak sorumluluk verilmesi gerektiğine, istisnai durumlarda Cumhuriyetin devamlılığını temin için Devlet Başkanına istisnai yetkiler tanınmasının zorunluluğuna işaret etmiştir. Başbakan Debré de, zaruret durumunun açık bir metinle Anayasada öngörülmesinin ve bu amaçla bazı temel sorumlulukların önceden belirlenmesinin normal, hat- ta zorunlu olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁹

En yetkili ağızlardan naklettiğimiz bu birkaç cümlecik bile, zaruret halinin Anayasada öngörülmesi lehine bazı temel delilleri gösteriyor.

Özet olarak belirtelim ki, bazı mahzurları var gibi gözüküyorsa da, zaruret halinin Anayasada düzenlenmesinin en azından şu iki faydası vardır:

Evvvela, böyle bir düzenleme, durumun aydınlığa kavuşmasına hizmet edecektir; ikinci olarak da bu düzenleme sayesinde verilen yetkilerin kötüye kullanılmasına karşı maksimum tedbirin alınması imkânı verecektir.

Gerçekten zaruret halinin Anayasada düzenlenmesi sayesinde, zaruret haline başvurma yetkisine sahip olan organ ve yetkileri açıkça belirtilmiş olacaktır. Bu durum her şeyden önce zaruret halinin hukukî açıdan düzensizliği konusunda doktrinin ileri sürdüğü bazı eleştirileri bertaraf etmek avantajı sağlar ve kriz durumlarında yetkilerin kendiliğinden ve rastgele tek elde toplanmasını da artık mesnetsiz kılar. Böylece somut iki sonucu ihtiva ediyor: Devletin kapasitesini güçlendiriyor ve hukukî düzensizliği azaltmak imkânı veriyor.

Kağıt üzerinde bulunan bu düzenlemeler yöneticilerin değişik kişisel karakterlerine de cevap vermiş olacak: Gerçekten kimi insanlar vardır ki, çekingendir; bunlar tahrik edilseler de harekete geçmezler. Kimi insanlar da vardır ki, cesurdur, bunlar bütün engellemelere rağmen hareket ederler. Nihayet, bazı siyasî kimseler de vardır ki, bir şeye karşı veya taraf olup olmadıklarını belirtmekte çok dikkatli olurlar. İşte zaruret halinin Anayasada düzenlenmesi, bu muhtelif eğilimli insanların kararlarını etkileyecek faktörlerden biri olabilir; böyle olmasaydı bu kişiler devletin korunması için zorunlu olan tedbirleri almaktan kaçınabilirlerdi. Acil bir durumda pozitif hukukun susması, tedbir almakta geciken yöneticilerin elinde bir bahane olacaktı.

⁵⁹ Ibid., s. 202-203.

Öte yandan, yetkilerin tek elde toplanması konusunda anayasal bir düzenlemenin yokluğu zaruret haline başvurma meşruluğu üzerine sonsuz tartışmaları çekmeye neden olacaktır. Bu tartışmalar doktrinal seviyede kalsa zararsızdır; fakat bunlar cadde ve sokaklarda konuşulmaya başlanır.⁶⁰ Böylece zaruret halinin Anayasada düzenlenmesi en azından zaruri tedbirlerin alınmasını ve uygulanmasını geciktirici ve hatta engelleyici nitelikteki yersiz tartışmalardan kaçınma imkânı verecektir.⁶¹ Bu konuda bir düzenlemenin varlığı halinde duruma daha çabuk müdahale edileceğinden, demokrasi daha kârlı çıkacaktır. Ayrıca, bu düzenlemeler sayesinde, zaruret haline ilişkin genel düzenlemeler ile ferdi durumlara ilişkin özel düzenlemeler arasında kolayca nisbî bir bütünlük bulma ümidi mevcut olacaktır.

Zaruret halinin Anayasada düzenlenmesinin kötüye kullanmalara karşı maksimum tedbiri almak imkânı verdiğini söylemiştik. Gerçekten zaruret durumunda yetkileri belirtilecek olan yetkili organ, bu yetkilerin dışına çıkması halinde maruz kalacağı sorumluluğu da açıkça görecektir. Böylece yöneticiler hukuk dışı davranışları için "yetkilerim belli değildi; sorumluluğumu bilmiyordum" gibi bir bahane arkasına gizlenme imkânı bulamayacaklardır. Şunu iyi bilmeliyiz ki, "deve kuşu politikası" demokrasi için zararlıdır.⁶²

Netice olarak belirtelim ki, ilk bakışta demokrasi mantığı ile zaruret haline başvurma bağdaşmaz gibi görünürse de, demokrasilerde zaruret hali kaçınılmaz olduğuna göre, zaruret halinin bazı unsurlarının Anayasada önceden belirlenmesi demokrasiye aykırı değildir.⁶³

III — ANAYASA HUKUKUNDA ZARURET HALİNİN TANIMININ ARAŞTIRILMASI VE İŞGAL ETTİĞİ YER

Zaruret hali sırayla, Ceza Hukuku, Milletlerarası Hukuk ve Özel Hukukta ortaya çıktı. Bu sıralama bir tesadüf eseri değildir. Bu, her bir disiplin konusu ile zaruret halinin temelinde yatan asıl düşünce arasında mevcut olan ilişkinin az veya çok olmasıyla ilgilidir.

Milletlerarası Kamu Hukukunda veya Medeni Hukukta olduğu gibi

⁶⁰ BERLIA, G., *Le Président...*, s. 82.

⁶¹ ESMEIN, A., a.g.e., t. II, s. 100-101 not 141.

⁶² MORANGE, G., *Le Contrôle des Décisions Prises au titre de l' Article 16, D.*, 1961, s. 109.

⁶³ CAMUS, G., a.g.e., s. 205. Aksi görüş için bkz. DUVERGER, M., *La Ve République...*, s. 36.; BARTHELEMY, J., *Le Droit Public en temps de Guerre. Notes de Droit Public*, RDP, 1915, s. 575.; FLOR, G., *La Question du Droit d'Exception et de La Nécessité Etatique*, *Juristische Rundschau* 1954, s. 125 vd.; FRIEDRICH, C.J., *La Démocratie Constitutionnelle*, Paris 1958, s. 414.

Ceza Hukukunda da, bir kişiye veya bir organa korumayı sağlamak amacı ile istisnaî olarak kuralların dışına çıkma imkânı verilmiştir. Gerçi bu tespit zaruret halinin açık bir tanımını meydana getirmez. Fakat en azından zaruret halinin tanımının iki temel elemanını ortaya koymak imkânı verir. Bunlar: Objektif Unsur; Subjektif Unsur.⁶⁴

Zaruretin objektif unsuru; hukuk kurallarının uygulanmasını yüklenmiş olanların iradelerinin dışında, dışarıdan empoze olmuş fiilî bir durumun mevcudiyetinden ibarettir. Bu fiilî durumun kapsamı nedir?

Hukukun sosyal fonksiyonundan hareket ederek bu kapsamı tespit etmek lâzımdır. Her toplumdaki hukuk, sosyal bünyede telafiî mümkün olmayan ciddi bir olayın dolaylı veya dolaysız sebep olacağı zarara karşı koruyucu bir görev yapar. İşte zaruret halinin objektif unsuru hukukun bu fonksiyonu içinde mevcuttur.⁶⁵

Zaruret halinin subjektif unsuruna gelince; subjektif unsur, objektif durum karşısında serbest hareket etmek yetkisi ile donatılmış bir hukuk sujesinden ibarettir.⁶⁶

Objektif veya subjektif unsurdan birinin diğerinden daha önemli olduğu söylenemez; zira zaruret halinin tanımında her iki unsur da esaslî unsurdur. Bununla beraber subjektif unsur daha önemlidir; çünkü bu unsur zaruret halini benzer müesseselerden ayırma imkânı verecektir. Bu unsur zaruret halini “zorlayıcı neden”, “elde olmayan neden” kavramından ayıracaktır. Esasen objektif unsur zaruret halinin türünü ortaya çıkarma imkânı verir; yani hukuk kurallarının ihlâlini gerektiren durumlara ilişkin olduğu halde, subjektif unsur aynı türden durumlar arasında zaruret halinin cinsini belirlemeye yarar.⁶⁷

Belirtelim ki, her hukuk dalında zaruret halinin incelenmesi objektif ve subjektif olma üzere iki unsurun mevcut olduğunu göstermektedir. Fakat uygulamada muhtevası her disiplin dalında farklılık arz eder. Her disiplin dalına uygun bir serî zaruret hali tanımı yapılabilir.

Anayasa Hukukunda zaruret halinin tanımını “acil şartlarda ve kaçınılmaz olarak öngörülmemiş durumlarda, devleti korumak için yetkilerin ondan istifade edecek organda toplanmasıdır”⁶⁸ şeklinde yapabiliriz.

Bu tanım içinde objektif ve subjektif unsur mevcuttur. Bu tanım Kamu Hukukunun diğer dalları için de geçerli sayılabilir; fakat özellikle

⁶⁴ SAVATIER, R., L' état de Necessité et La Responsabilité Civile Extracontractuelle, dans Les Mélanges à La Mémoire de H. Capitant, Dalloz, 1939, s. 729.

⁶⁵ CAMUS, G., a.g.e., s. 16-18.

⁶⁶ İbid., s. 18.

⁶⁷ İbid.

⁶⁸ İbid., s. 25.

subjektif unsur bakımından farklılık arz eder. Nitekim Ceza Hukukunda bu işlemi yapmaya karar veren kimse cezai işlemi icra eden faildir; Milletlerarası Hukukta hukuku ihlâl etmek iradesine sahip olan bizzat Devlettir. Anayasa Hukukunda ise bu yetki devletin yetkili organlarından biri tarafından kullanılacaktır.⁶⁹ Bu ayırımın yine de kesin olduğu söylemez.⁷⁰ Zira Milletlerarası Hukukta da Devlet dediğimiz tüzel kişinin yetkili bir organı zaruret yetkilerini kullanacaktır.

Anayasa Hukukunda zaruret halinin temel şartları diğer hukuk dallarından pek farklı olmadığı halde, zaruret halinin Anayasa Hukukuna girişi daha geç olmuştur. Gerçekten zaruret halinin uzun zamandan beri diğer hukuk dallarında işgal ettiği yer eskilere dayandığı halde, Anayasa Hukukunda aynı şekilde değildir. Bu durum, zaruret halinin Anayasa Hukukuna girişin özel şartlarının bulunup bulunmadığı sorununu ortaya çıkarıyor. 19. yüzyıldan itibaren ki, zaruret hali problemi kendini göstermeye başladı. Diğer hukuk branşları ile mukayese edildiğinde bu giriş tarihinin gerçekten geç olduğu görülecektir.

Denilebilir ki, Anayasa Hukuku devlet kavramının gelişmesindeği ağırlık nedeni ile çok erken kendini oluşturamamış ve bu nedenle de zaruret hali fikrinin sanıldığı kadar geç girdiği söylenemez. Hemen belirtelim ki durum hiç de böyle değildir; zira, Anayasa Hukuku devlet kavramının doğumundan önce de vardı. Anayasa Hukuku devlet kavramından çok politika kavramına bağlıdır.⁷¹

Anayasa Hukukunun devlete nazaran daha eski bir geçmişi olduğuna göre, zaruret halinin Anayasa Hukukuna girişinin gecikmesinin sebepleri nelerdir?

Bu durum şöyle açıklanabilir: Şayet pozitif hukuk, korumak istediği devlete ciddi kriz durumlarında gerekli etkili ve acil tedbirleri almak imkânı veriyorsa, zaruret haline başvurmaya zaten gerek kalmaz. İşte bu nedenle, mutlakiyet dönemlerinde yöneticilerin elindeki sonsuz imkânlar zaruret haline başvurmaya gerek duymaksızın devleti tehlikeye düşmekten kurtarmışlardır.

Halbuki Anayasa Hukuku devletin korunmasını temin için uzun zamandan beri mevcuttu. Devletlerin mutlak iktidar rejimleri altında yaşadıkları dönemlerde Anayasa Hukuku vardı. Fakat normal anayasal rejimin yapısı devletin korunması için kaçınılmaz olarak kabul edilen yetkilerin merkezî elde toplanmasına bizzat imkân verdiğinden, zaruret haline başvurmaya gerek kalmıyordu.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ LAMARQUE, J., a.g.m., s. 558.

⁷¹ CAMUS, G., a.g.e., s. 28.

Problem ancak 19. yüzyılın ilk yarısından öteye pek geçmeyen “hukuka bağlı devlet” kavramının ilk izlerinin ortaya çıkması ile kendini gösterdi. Zira kanuna bağlı devlet, devletin mutlak karakterini sınırlamak için yetkilerin kullanımında belli bir usûl ve formaliteyi getiriyordu. Elbetteki bu durum bugünkü anlamda Hukuk Devleti ile bir tutulamaz. Bunlara “Anayasal Monarşiler”⁷² denilmektedir. Gerçekten 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyıl boyunca anayasal monarşiler görüldü. Liberal görüşlerin baskısı altında, monarkın yetkileri keyfi bir hükümetin yerini legal bir hükümetin alacağı şekilde sınırlandırıldı. Devlet yetkilerinin bir kısmı az çok milletin temsilcisi sayılan organlara verildi. Böylece ademi merkezîyetçiliğe doğru bir kayma görüldü. Artık normal anayasal düzen mutlak yetki merkezîyetçiliğini kabul etmiyordu. İşte bu ilk adım ve mutlak rejimlerde açılan bu ilk gedik, zaruret hali kavramını yavaş yavaş Anayasa Hukukuna getirecekti.

Demokrasilerin ortaya çıkışı bu durumda derin değişiklikler yaptı. Anayasal ve Kanunla Bağlı Devletin ortaya çıkması ile başlamış olan gelişme daha da hızlandı. Zaruret hali sorunu gittikçe gündeme geldi ve nihayet modern demokrasilerle problem maksimum noktaya erişti.

Gerçekten millî egemenlik fikrinin doğuşu ve kuvvetler ayrılığı kavramı yetkilerin devlet organları arasında eşit bir paylaşımını, belli ölçüde bir işbirliğini gerekli kıldı. Ayrıca kullanılan yetkilerden dolayı halk karşısında sorumluluk ilkesi getirildi.⁷³ Böylece demokratik devletin anayasal sistemi mutlak bir yetki merkezîyetinden büyük ölçüde uzaklaştı. Tabii ki bu uzaklaşma ölçüsünde de zaruret haline yaklaştı.

Şu halde, demokratik ilerlemeler sayesinde zaruret hali müessesesi Anayasa Hukukuna girmiş oldu.⁷⁴ Bu girişin geç kalış nedeni, demokrasinin inşasının yavaşlığının bir yansıması olarak gözükmektedir. Zaruret halinin girişi ile demokrasinin doğuşu arasında böylece bir paralellik mevcut olmaktadır. Daha, mutlak monarşilerden kurtulur kurtulmaz zaruret hali Anayasa Hukukuna ilk adımını attı. Birçok devlette zaman zaman uygulandı. Anayasalara bu konuya ilişkin düzenlemeler girmeye başladı.⁷⁵ Demokrasilerde zaruret halinin kaçınılmazlığı ve bunun nedenleri konusunda daha önce açıklamalarda bulunduğumuz için tekrar dönmek istemiyoruz.

⁷² Ibid., s. 29.

⁷³ LAFFERRIERE, J., Manuel..., s. 63-66.

⁷⁴ BURDEAU, G., Traité..., t.V., not. 14-17.

⁷⁵ Bu konuda örnekler için bkz. CHASLES, P., La Crise Constitutionnelle de Mars 1911 et Les Oukases Extraordinaires en Russie, RDP, 1912, s. 5.; BARTHELEMY, J-DUEZ, P., a.g.e., s. 244.; ANSON, R., a.g.e., s. 365 vd.; LAMARQUE, J., a.g.m., s. 587-588.

BİBLİYOGRAFYA

- ALDIKAÇTI, O.: Les Partis Politiques dans Les Démocraties Modernes en Particuliere en France et en Grande - Bretagne, Thèse, Lausanne 1955.
- ANSON, R.: Loi et Pratique Constitutionnelle de L'Angleterre, 1903, t. I.
- BARTHELEMY, J.: Le Droit Public en temps de Guerre, Le Gouvernement et La Loi, Notes de Droit Public, RDP, 1915, c. XXXII, s. 545-575.
- BARTHELEMY, J. - DUEZ, P.: Traité de Droit Constitutionnel, Paris 1933, 1960.
- BATTELLI, M.: Les Pleins Pouvoirs en Suisse, RDP, 1950, c. LXVI, s. 124-146.
- BERLIA, G.: Le Président de la République dans la Constitution de 1958, RDP, 1959, s. 71-86.
- BURDEAU, G.: Traité de Sciences Politiques, Paris, 1949-1958, 1971.
- CALVEZ, J.Y.: Démocratie, Pourquoi? RAP, Mai - 1961.
- CAMUS, G.: L'Etat de Necessité en Démocratie, Paris 1965.
- CARRE DE MALBERG, R.: Spinoza et la Théorie Démocratique, RDP, 1959, c. LXXV, s. 5-35.
- CHASLES, P.: La Crise Constitutionnelle de Mars 1911 et Les Oukases Extraordinaires en Russie, RDP, 1912, c. XXIX, s. 5.
- CHAVALLIER, J.J.: La Bataille des Idées Politiques à partir de 1789, Paris 1960-1961.
- DRINANCOURT, J.: La Propagande, Nouvelle Force Politique, Paris, 1950.
- DURAND, P.: Le Fédéralisme, AIX, 1956.
- DUVERGER, M.: Manuel de Droit Constitutionnel et de Science Politique, 5. éd. Paris 1948.
- DUVERGER, M.: Les Partis Politiques, Paris 1964.
- DUVERGER, M.: La Ve République et le Régime Présidentiel, Paris 1961.
- ELLUL, J.: Propagande et Démocratie, RFSP, 1952, s. 474 vd.
- ESMEIN, A.: Eléments de Droit Constitutionnel Français et Comparé, 8. éd., revue Par Nézard, Paris 1928.
- FAVRE, J.: Le Droit de Necessité de l'Etat, Lausanne 1937.
- FLOR, G.: La Question du Droit d'Exception et de la Necessité Etatique, Juristische Rundschau 1954, s. 125 vd.
- FRIEDRICH, C.J.: La Démocratie Constitutionnelle, Traduit de l'Anglais, Paris 1958.
- FUSILLIER, R.: Les Monarchies Parlementaires, Paris 1960.
- GIRAUD, E.: La Nullité de la Politique Internationale des Grandes Démocraties, Paris 1919-1939.
- GÖZE, A.: Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul 1982.
- GÜRAN, S.: Anayasa Yargısında Yürütmeyi Durdurma, Anayasa Yargısı, Ankara 1965, s. 141-159.
- HOERNI, R.: L'état de Necessité en Droit Public Fédéral Suisse, Geneve 1917.
- JEZE, G.: L'Exécutif en temps de Guerre, Les Pleins Pouvoirs (Angleterre, Italie, Suisse), RDP, 1917, c. XXXIV, s. 5-43, s. 209-268, s. 404-442, s. 553-594.

- KAPANİ, M.: Les Pouvoirs Extraordinaires de L'exécutif en temps de Guerre et de Crise Nationale, (en Suisse, en Grande Bretagne et aux Etats Unis), Thèse, Genève 1949.
- LAFFERRIERE, J.: Manuel de Droit Constitutionnel, 2. éd., Paris 1947.
- LAVROFF, D.G. - PEISER, G.: Les Constitutions Africaines, Paris 1961.
- LUCHAIRE, F.: Les Grandes Tendances de l'Evolution Politique en Afrique Noire, RFSP, 1958, s. 578 vd.
- MAUTDUCHET, P.: Le Gouvernement Révolutionnaire, Paris 1922.
- MIGNON, M.: La Pratique des Décrets-Lois, La Doctrine et La Jurisprudence, Paris 1938.
- MORANGE, G.: Le Contrôle des Décisions Prises, au titre de l'Article 16, D., 1962, Chr. XVIII, s. 109-114.
- ÖZBUDUN, E.: Siyasi Partiler, 2. bası, Ankara 1977.
- ÖZBUDUN, E.: Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, Ankara 1968.
- PINTO, R.: Eléments de Droit Constitutionnel, 2. éd., Lille 1952.
- PINTO, R.: La Protection des Droits de l'Homme Par Les Tribunaux Judiciaires en France, Etudes et Documents, 1949, s. 21 vd.
- RIVERO, J.: Une Nouvelle Classification des Régimes Politiques, RFSP, 1953, s. 849 vd.
- SALLIERON, L.: La Réforme Constitutionnelle, dans La Revue des Deux Mondes, 1er Septembre 1958, s. 12 vd.
- SAVATIER, R.: L'état de Necessité et la Responsabilité Civile Extracontractuelle, dans les Mélanges à la Mémoire de H. Capitant, Dalloz, 1939, s. 729 vd.
- SCMITT, C.: Die Diktätur 2. éd., 1928.
- TAMBORO, I.: Les Décrets - Lois en Italie, RDP, 1922, c. XXXIX, s. 584-590.
- TRENTIN, S.: Les Transformation Récentes du Droit Public Italien, 1929.
- TUNÇ, A.: Les Pouvoirs du Président des Etats-Unis et l'Arrêt de la Cour Supreme Relatif à la Saisie des Acéries, RIDC, 1952, s. 739 vd.
- VEDEL, G.: Manuel Elémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949.
- VEDEL, G.: Le Probleme des Rapports Entre le législatif et l'exécutif, RFSP, 1958, vol. VIII, s. 757-780.
- VEDEL, G.: Cours de Droit Constitutionnel et Institution Politiques, Paris 1960-1961.
- VLACHOS, G.: Les Decréts Législatifs et la Loi Formelle en Droit Constitutionnel Hellenique, RDP, 1960, c. LXXVII, s. 233-302.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adi Geçen Eser
a.g.m.	: Adi Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
Cass. Crim.	: Cour de Cassation Criminelle
CE	: Conseil d'Etat
éd.	: Edition
GP	: Gazette du Palais
not	: Dip Not
R.	: Répertoire Méthodique et Alphabétique de Législation de Doctrine et de Jurisprudence
RAP	: Revue de l'Action Populaire
RDP	: Revue de Droit Public
RFSP	: Revue Française de Science Politique
RİDC	: Revue Internationale de Droit Comparé
s.	: Sahife
t.	: Tome
vd.	: Ve Devamı